

TANULMÁNYOK

Csákó Judit

A MAGYAR–LENGYEL KRÓNIKA ÉS A HAZAI ELBESZÉLŐ HAGYOMÁNY*

„Miután pedig eltelt uralkodásának egy esztendeje, a királyné az irigység és gyűlölet szikráját lobbantotta lánggra Alba fejedelem ellen, hogy ő méltóbb az uralkodásra, mint Henrik herceg, a királyné édes testvére. S miként a rosszakarát mérgével teli vipera, fájlalni kezdte, hogy egyetlen fiút sem tudott szülni; töprengeni kezdett, és azt hányni-vetni magában, hogyan adja át fivérének, Henrik hercegnek Magyarországot örökös birtoklás végett, hogyan hajtsa azt a saját hatalma alá, István király fiait, akiket Kaul fejedelem nevel, hogyan vesse a folyóba, hogyan adja életüket a halálnak és törölje el az emlékezetüket” – olvashatjuk a Szent István halála utáni időszakról a Magyar–lengyel Krónikában (Vegyes Krónika, *Chronica Hungaro–Polonica*, *Chronicon Hungarico–Polonicum*, *Chronicon mixtum*). Arra, hogy kútfő¹ adatai — mesés mivoltuk ellenére is — igen értékesek lehetnek a hazai medievisztika számára, Tóth Péter is felhívta a figyelmet a forrás magyar nyelvű fordításához fűzött bevezető tanulmányában.² Magunk a hazai filológiai irodalomban keveset tárgyalt szöveghez egy meglepő adatokban hasonló módon gazdag elbeszélő forrás, Albericus Trium Fontium (Albéric de Troisfontaines, Troisfontaines-i Alberik) krónikája³ nyo-

* Jelen dolgozat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola Középkori Magyar Történeti, Történelem Segédtudományai, valamint Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Programjának 2012. május 17–18-i konferenciáján elhangzott előadásom írott változata. Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani a tanulmány megírása során nyújtott segítségért doktori disszertációm témavezetőjének, Körmendi Tamásnak (ELTE BTK). Értékes megjegyzéseikért köszönettel tartozom Bagi Dánielnek (PTE BTK), Ryszard Grzesiknek (Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk), Adrien Quéret-Podestának, Lesław Spychalának (Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego) és Veszprémi Lászlónak (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum).

¹ *Chronicon Hungarico–Polonicum*. Ed. Iosephus Deér. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. (repr. Bp. 1999; a továbbiakban: SRH) II. 289–320. (a továbbiakban: ChHP [ed. Deér]) (Deér József bevezető tanulmányát l. 291–298., a továbbiakban: *Deér*; I.: *Praefatio* i. m.); *Chronica Hungaro–Polonica*. Pars I. *Textus cum varietate lectionum*. Ed. Béla Karácsonyi. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*. Acta Historica. XXVI. Szeged 1969. 3–75. (a továbbiakban: ChHP [ed. Karácsonyi]); *Repertorium fontium historiae medii aevi I–XI*./4. Ed. Augustus Potthast – Raffaello Morghen – Girolamo Arnaldi. Roma 1962–2007. (a továbbiakban: RF) III. 353.

² A lengyel–magyar vegyes krónika. Ford., bev. Tóth Péter. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 9. (2004: 4.) 223–242., az idézetet l. 239. (A bevezető tanulmányt l. 223–225.) A magyar nyelvű fordítás megjelent még: A lengyel–magyar vegyes krónika. Ford. Tóth Péter. In: *Krónikáink magyarul*. Vál., ford. Kulcsár Péter. III/1–3. (Történelmi források) Bp. 2006–2008. III/3. 7–21.

³ *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. I–XXXVIII.

mán jutottunk el. Vizsgálataink során azt igyekeztünk bemutatni, hogy az 1251 előtt keletkezett champagne-i kútfőben — még ha annak szerzője nem is ismerhette a magyarországi gestaszerkesztmény 13. századi redakciós fázisát —, korai történelmünkkel kapcsolatban olyan elemeket olvashatunk, amelyek valamilyen formában a II. András-kori (1205–1235) írott tradícióban is szerepelhettek.⁴ A francia területen keletkezett forrásszöveg a 11. századi magyar história vonatkozásában több olyan momentumot is tartalmaz, amelyek a kortárs — Ryszard Grzesik által az 1220–30-as évekre datált⁵ — Magyar–lengyel Krónikában is feltűnnek. Mindkét forrásban megjelenik Szent István feleségének negatív ábrázolása, valamint az Imre hercegre mint a szent király egyetlen fiára vonatkozó, feltehetőleg a legendairadalomban megtalálható szöveghelyek torzulására visszavezethető hagyomány, de olvashatunk a két hasonló korú kútfőben arról is, hogy az esztergomi székesegyházat Szent Adalbert tiszteletére alapította első királyunk.⁶

Ma már aligha érthetünk egyet a korai filológiai irodalom azon megállapításával, amely az egyező információkat megőrző — ám szövegazonosságokat egyetlen ponton sem mutató — krónikarészletek alapján közös, 11. századi forrásra kísérelte meg visszavezetni az egymástól igen távoli vidékeken lejegyzett elbeszélő munkákat. Ha azonban egy napjainkra elveszett korai kútfőről — a Raimund Friedrich Kaindl által feltételezett esztergomi feljegyzésekről⁷ vagy a Hóman Bálint teóriájában szereplő Szent László-kori ősgestáról⁸ — nem is vannak forrásaink, talán nem haszontalan megvizsgálunk, árulkodhat-e a Magyar–lengyel Krónika — a francia szerzetes magyar vonatkozású adataihoz hasonlóan akár közvetett módon — elbeszélő hagyományunk 13. századi fejlődéséről. Kristó Gyula 1974-ben a domonkos Riccardus beszámolója (1237),⁹ illetve Albericus (1251 előtt) szóbeli közvetítéssel szerzett információi révén kísérelt meg választ találni arra a kérdésre, mit tartalmazhatott a magyar gestának a

Hannoverae–Lipsiae 1826–2000. (a továbbiakban: MGH SS) XXIII. 631–950. A szöveg magyar vonatkozású részeinek latin nyelvű kiadását l. *Albinus Franciscus Gombos* (– *Csaba Csapodi*): *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* I–IV. Bp. 1937–1943. (repr. Bp. 2005–2011, a továbbiakban: CFH) I. 23–34. (107. sz.); RF II. 167–168.; *Régis Rech*: Alberich of Troisfontaines [Aubrey]. In: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Ed. Graeme Dunphy et al. I–II. Leiden – Boston, 2010. (a továbbiakban EMCh) I. 23.

⁴ *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 515–526.

⁵ A krónika datálásával kapcsolatban l. *Ryszard Grzesik*: *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu* – *The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages*. Poznań 1999. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej 56.) 208–212.

⁶ A vonatkozó momentumokra dolgozatunk III. egységében térünk ki.

⁷ *Raimund Friedrich Kaindl*: *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen*. III–IV. In: *Archiv für österreichische Geschichte*. I–CXXV. Wien 1848–1966. (a továbbiakban: AÖG) LXXXII. 620., 625.

⁸ *Hóman Bálint*: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Forrástanulmány. Bp. 1925.

⁹ *Relatio fratris Ricardi*. Ed. Iosephus Deér. In: *SRH* II. 529–542.

13. század első felében lejegyzett változata.¹⁰ Dolgozatunkban annak problematikáját kívánjuk részletesebben is megvizsgálni, szolgálhat-e további adalékokkal egy, a mesés elemeket sem nélkülöző és a magyar historiáról igencsak torz képet festő krónikásszöveg saját korának ránk nem hagyományozódott történeti tradíciójáról, ezen belül pedig gestaszerkesztményünk II. András-kori redakciós fázisáról.

A 14–15. századi lengyel kódexekben egy terjedelmesebb és egy rövidebb szövegváltozatban is ránk maradt *Chronicon Hungarico-Polonicum*nak — ahogyan arra már utaltunk is — a magyar szakirodalom meglehetősen kevés figyelmet szentelt. Bár a krónikakutatásban említés szintjén nem egy alkalommal felbukkant a zavaros adatokat tartalmazó kútfő, azzal — Hóman Bálint filológiai párhuzamokra is kitérő rövid ismertetésétől¹¹ vagy Deér Józsefnek a szöveg 1938. évi kiadásához fűzött bevezető tanulmányától¹² eltekintve — mindössze Karácsonyi Béla foglalkozott részletesebben.¹³ A szegedi filológus doktori értekezésében elkészítette a hagiográfiai és a krónikairodalom határán elhelyezkedő elbeszélésnek azt az *editió*ját, amely — a *Scriptores rerum Hungaricarum*nak a Zamoyiski-kódexben fennmaradt kéziratát alapul vevő kiadásával¹⁴ ellentétben — valamennyi lengyel területen fellelhető *manuscriptum*ára támaszkodik. A korábbi — nem csupán a magyarországi — *editió*kat hiányosságaikkal együtt számba vevő és a négy lengyel kódex szövegvariánsainak szemmatikai viszonyát bemutató Karácsonyi az elbeszélő forrás minuciózus elemzését — bár eredetileg ezt is célul tűzte ki — nem végezte el.¹⁵ Az SRH reprint kiadásához készült függelékben Veszprémy László nyújtott áttekintő képet az elbeszélő forrásról és annak irodalmáról,¹⁶ és szólt a kútfőről a középkori magyar történetírás vázlatát adó Kristó Gyula is.¹⁷ 2004-ben Tóth Péter magyar nyelvű fordításában jelent meg a Magyar–lengyel Krónika: a miskolci történész rövid bevezető írásában érintette nem csupán a szakirodalomban korábban napvilágot látott eredményeket, de a medievisztika előtt álló további feladatokat is.¹⁸ Legújabban Bagi Dániel szentelt figyelmet egy, a Magyar–lengyel Krónikával kapcsolatban felmerülő rész kérdésnek: a kútfő Szlavónia-fogalmának.¹⁹

¹⁰ Kristó Gyula: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól (Riccardus és Albericus tanúsága). In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) 229–238.

¹¹ Hóman Bálint: A Szent László-kori i. m. 37–42.

¹² Deér, I.: Praefatio i. m.

¹³ Karácsonyi Béla: Tanulmányok a magyar–lengyel krónikáról. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. XVI. Szeged 1964. 3–63.

¹⁴ ChHP (ed. Deér). Az *editio* jegyzetben közli a Czartoryski-kódexben olvasható *lectio variá*kat is, ám további *manuscriptum*okat nem ismer.

¹⁵ Karácsonyi B.: Tanulmányok i. m.; ChHP (ed. Karácsonyi)

¹⁶ Szovák Kornél – Veszprémy László: Krónikák, legendák, intelmek. Utószó. In: SRH II. 766–768. (A vonatkozó rész Veszprémy László munkája.)

¹⁷ Kristó Gy.: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp. 2002. (A történettudomány kézikönyve) 57–58.

¹⁸ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. Érinti Tóth Péter az elbeszélő forrást egy másik, a lengyel kútfők magyar vonatkozásait taglaló tanulmányában is: *Üő.*: Lengyel–magyar kapcsolatok a 11. század végéig a középkori hagyományban. Limes 20. (2007: 1.) 7., 9–11.

¹⁹ Bagi Dániel: Slavonia a Magyar–lengyel krónikában. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 45–58.

Annak ellenére, hogy a krónika lengyel elemei mellett is elsősorban a magyar történelembe enged bepillantást, a forrás idegen nyelvű irodalma a magyarnál jóval gazdagabbnak bizonyul. A 19–20. század fordulóján Kaindl, aki krónikásirodalmunkat német nyelvű írásaiban vizsgálta, nem egy alkalommal tért vissza a kútfőre és az azzal kapcsolatban felmerülő, addigra már a lengyel forráskutatás előtt sem ismeretlen problémákra.²⁰ A 20. század első felében a magyar elbeszélő tradíciót többkötetes angol nyelvű monográfiában taglaló Carlile Aylmer Macartney²¹ mellett a középkori lengyel historiográfia francia kutatója, Pierre David is érdeklődött a történeti munka iránt,²² ám áttekintésünkben annak a lengyel medievistának a nevét szeretnénk itt kiemelni, aki — számos, a témában megírt tanulmánya mellett — 1999-ben monografikus feldolgozását adta a Magyar–lengyel Krónikának. Bár a lengyel kutatásban a szöveg korántsem számított ismeretlennek,²³ az azzal kapcsolatos problémák teljes körű tárgyalása a magyar szakirodalmat is kiválóan ismerő Ryszard Grzesik érdeme: a szerző foglalkozott nem csupán a munka keletkezési idejével és azzal a környezettel, amelyben a krónika lejegyzésre kerülhetett, de a szövegnek a magyar tradícióval kimutatható párhuzamaival és a lengyel történetírásban továbbélő motívumaival is.²⁴ Nemrégiben a szlovák történetírás figyelmét keltette fel a kútfő: Martin Homza 2009-ben elkészítette a forrás — részletes bevezető tanulmánnyal is ellátott — latin–szlovák kétnyelvű kiadását.²⁵ Azt, hogy az érdeklődés — a Magyar–lengyel Krónikával kapcsolatban a modernebb szakirodalomban megfogalmazott különféle elméleteknek köszönhetően — újra és újra meg-

²⁰ Raimund Friedrich Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. I–II. In: AÖG LXXXI. 323–345.; *Uő.*: Studien III–IV. i. m. 587–638.; *Uő.*: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. VIII. In: AÖG LXXXVIII. 302.

²¹ Carlile Aylmer Macartney: Studies on the early Hungarian historical sources. III. (Études sur l'Europe Centre-Orientale 21.) Bp. 1940. 104–110.; *Uő.*: The origin of the Hun Chronicle and the Hungarian historical sources. Studies on the earliest Hungarian historical sources. VI–VII. Oxford 1951. 140–147.; *Uő.*: The medieval Hungarian historians. A critical and analytical guide. Cambridge 1953. 173–184.

²² Pierre David: La prétendue chronique hongaro–polonaise. Paris 1931. (Études historiques et littéraires sur la Pologne médiévale 4.); *Uő.*: Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts (963–1386). Paris 1934. 113–120.

²³ A téma lengyel irodalmára összefoglalóan l. Grzesik, R.: Kronika węgiersko–polska i. m. 5–19.; Lesław Spychała: Etnogeneza ('origo gentis') Węgrów w świetle łacińskojęzycznej historiografii wieków średnich. [Doktori disszertáció, kézirat.] 467–470. – Hálával tartozom Lesław Spychalának, aki értekezésének vonatkozó részét rendelkezésemre bocsátotta.

²⁴ A kérdés monografikus tárgyalását l. Grzesik, R.: Kronika węgiersko–polska i. m. A szerző számos rész tanulmányt is szentelt a Magyar–lengyel Krónikával kapcsolatos problémáknak. L. pl. *Uő.*: Legitimierungsfunktion der ungarisch–polnischen Chronik. In: The Medieval Chronicle. Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle. Driebergen/Utrecht, 13–16 July 1996. Ed. Erik Kooper. Amsterdam – Atlanta 1999. 144–154.; *Uő.*: Sources of a story about the murdered Croatian king in the Hungarian–Polish Chronicle. Povijesni prilozi. Historical contributions 24. (2003) 97–104. Online dokumentum: <http://hrcaak.srce.hr/file/44897> (letöltés ideje: 2013. december 28.); *Uő.*: The Hungarian expedition to Poland in 1093 in the Hungarian and Polish chronicles. In: The Medieval Chronicle VI. Ed. Erik Kooper. Amsterdam – New York 2009. 205–215. Foglalkozik Grzesik a lengyel kútfőkből kibontakozó magyarsággéppel is: *Uő.*: Megjegyzések a középkori lengyel krónikákban és évkönyvekben említett magyarokról. Századok 136. (2002. 2.): 485–493.

²⁵ Martin Homza: Uhorsko–poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava 2009. (Libri historia Slovaciae. Fontes 1.)

élénkíteni látszik a mesés momentumokat felvonultató elbeszélés iránt, fémjelzi Adrién Quéret-Podestának egy német nyelvű tanulmánykötetben napvilágot látott írása is: a szerző a lényegesebb kérdésekben Grzesik, illetve Homza eredményeit elfogadva járja körül a forrás lengyel és magyar motívumainak kérdéskörét.²⁶

Jelen dolgozatban — ahogyan arra fentebb utaltunk — főként egyetlen aspektusában kívánjuk a forrást megvizsgálni: azt tárgyaljuk, mi módon kapcsolódik az elbeszélés a hazai krónikástradícióhoz. Bár a magyar medievisztikát mesés mivolta révén kevésbé foglalkoztatta a kútfő, a szempontunkból fontosnak ítélt kérdések nem teljesen ismeretlenek középkorászaink számára. A Magyar–lengyel Krónikának a magyar elbeszélő hagyományhoz való viszonyával nem csupán a Szent László-kori ősgestát valló Hóman Bálint vagy a szöveget kiadó Deér József foglalkoztak,²⁷ de érintette a témát az a Carlile Aylmer Macartney is, akinek középkori historiográfiáinkkal kapcsolatban angol nyelven megfogalmazott téziseit a magyar kutatás is számon tartja.²⁸ A későbbi történeti irodalomban a hunhagyomány bővülésének vizsgálata során bukkant fel — igaz, csupán érintőlegesen — a *Chronicon Hungarico–Polonicum* neve. Többek között Györffy György is felvetette annak lehetőségét, hogy a magyar krónikáshagyomány Kézait megelőzően is színesebb képet festhetett a huntörténetről annál a leírásnál, amit Attila népéről Anonymusnál olvashatunk.²⁹ Annak tényét, hogy erre éppen a Magyar–lengyel Krónika szolgálhat bizonyítékkal, kiemelte a IV. László udvarában lejegyzett gestát magyar fordításban közlő Veszprémy László is.³⁰ A minket foglalkoztató probléma részletekbe menő be-

²⁶ *Adrien Quéret-Podesta: Vom Ungarn der Árpáden zum Polen der Piasten. Zur Entstehung und zum Schicksal der sogenannten Ungarisch-polnischen Chronik.* In: *Mittelalterliche Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe. Interdisziplinäre Beiträge zu Archäologie und Geschichte im mittelalterlichen Ostmitteleuropa.* Hg. Anne Klammt – Sébastien Rossignol. Göttingen 2009. 69–79. A szerző doktori disszertációjában (*Uő.: Polonais, Hongrois, deux frères. La représentation des plus anciennes relations polono-hongroises dans l’historiographie du Moyen Âge à nos jours et la question des origines médiévales du mythe de l’amitié polono-hongroise.* [Kézirat] 2010. 180–228., 296–320.) ugyancsak foglalkozik a Magyar–lengyel Krónikával: nem csupán a forrást mutatja be részletesen, de elemzi annak a lengyel historiográfiára gyakorolt hatását is. – Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani Adrién Quéret-Podestának, aki a kézirat megfelelő fejezeteit rendelkezésemre bocsátotta. Az értekezés szövege újabban online is elérhető: http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/78/53/59/PDF/2010_CLF20024.pdf (letöltés időpontja: 2013. december 28.).

²⁷ *Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 37–42.; Deér, I.: Praefatio i. m.*

²⁸ L. 21. sz. jegyz.

²⁹ Györffy nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a huntörténetet Kézai előtt az V. István-kori gestairó, Ákos mester már részletesen megírta: *Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok.* Bp. 1993. 188–193.

³⁰ „Magunk úgy véljük — többek között Györffy Györggyel egyetértésben —, hogy az 1200 körüli Anonymus, illetve az 1220-as évekből származó *Chronicon Hungaro–Polonicum* alapján a huntörténet bizonyos, Kézai Simon által is használt elemei megvoltak, de annak itt olvasható, kerek, a magyarországi római romok és külföldi utazásai közben megismert helyi és irodalmi (Nibelung-ének stb.) hagyományokat bedolgozó változata Kézai Simon egyéni teljesítményének tekinthető.” – *Veszprémy László: Utószó.* In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Ford. Veszprémy László – Bollók János. Bp. 2004. (Millenniumi magyar történelem) (a továbbiakban: *Anonymus – Kézai i. m.*) 160. A hazai hunhagyomány 13. századi bővülését — a Magyar–lengyel Krónikáról csupán említést téve — Veszprémy részletesebben is tárgyalta: *Uő.: A hun–magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991: 1.) 26–27. L. még: *Uő.:*

mutatásával ugyanakkor adós maradt a hazai középkorkutatás. A kérdéskör mindmáig legbővebb tárgyalására a lengyel szakirodalom vállalkozott: Ryszard Grzesik több alkalommal is szólt a 13. századnak tartott szöveg lehetséges magyarországi forrásairól.³¹ Dolgozatunk célja annak vizsgálata, hogy vajon mennyiben szorulnak esetleges finomításra vagy kiegészítésre a lengyel történeészek a nagyrészt Hóman Bálint eredményei alapján vázolt tézisei.

Mielőtt azonban a minket leginkább érdeklő problematikára — a kútfőnek a magyar elbeszélő hagyománnyal való kapcsolatára — rátérnénk, szükséges röviden tárgyalnunk két, a forrással kapcsolatban a szakirodalomban is felmerülő kérdéskört. Elsőként arról kívánunk szólni, hogy mennyiben is tekintetjük egységes redakciónak a Magyar–lengyel Krónikát. Vajon hogyan viszonyul egymáshoz a *Chronicon Hungarico–Polonicum* hosszabb és rövidebb variánsa? A Hartvik-legenda miféle felhasználásáról árulkodik szövegünk két változata? Úgy ítéljük meg, hogy ezt követően talán nem minden haszon nélkül való újra körbejárni azokat az álláspontokat, amelyet a medievisztika a kútfő genezisének vonatkozásában fogalmazott meg. Amellett, hogy a kérdéssel kapcsolatos viták máig nem jutottak teljesen nyugvópontra — a 13. század első feléből származónak ítélt szöveg lejegyzésének helyét Ryszard Grzesik Szlavóniába,³² Martin Homza viszont a Szepességbe³³ teszi —, a forrás létrejöttét érintő nézetek áttekintését indokolhatja az is, hogy a krónika keletkezési ideje témánk szempontjából sem elenyésző jelentőségű. Előjáróban is hangsúlyozni kívánjuk: nem tartjuk feladatunknak azt, hogy a kútfőnk vonatkozásában felmerülő valamennyi, teljes bizonyossággal talán soha meg nem válaszolható kérdéssel kapcsolatban állást foglaljunk; ám dolgozatunkban szeretnénk minél több olyan pontra rávilágítani, amelyek esetében — véleményünk szerint — tovább árnyalhatóak lennének a korábbi vizsgálatok eredményei.

I.

Dolgozatunk elején elkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy mit is értünk tulajdonképpen Magyar–lengyel Krónika alatt. Tekinthetjük-e vajon többé-kevésbé egységes, legfeljebb apró részleteiben interpolált textusnak azt a szöveget, amelyet a hosszabb redakció hagyományozott ránk? Esetleg egy több fázisban készült, talán nem is egyetlen *auctortól* származó alkotást kell sejtenuünk a krónika mögött? Mennyiben árulkodhat az eredeti *manuscriptumról* a hosszabb, illetve a rövidebb változat összevetése?³⁴ Részletekbe menő szövegvizsgálat helyett csupán a lehetőségeket kívánjuk itt felvázolni.

La tradizione unno–magiara nella cronaca universale di fra' Paolino da Venezia. In: *Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*. Ed. Sante Graciotti – Cesare Vasoli. Firenze 1995. (Civiltà veneziana. Studi 46.) 362–363. Újabbán l. *Uő.*: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. CXXXV. Szeged 2013.* 25–44.

³¹ *Ryszard Grzesik: The Hungarian roots of the Hungarian–Polish Chronicle*. MA Thesis. 1994., kül. 71–100.; *Grzesik, R.: Kronika węgiersko–polska i. m.* 51–76.

³² *Grzesik, R.: Kronika węgiersko–polska i. m.* 208–212.

³³ *Homza, M.: Uhorsko–poľská kronika i. m.* 22–27.

³⁴ A témát tárgyaltam francia nyelven is, l. *Judit Csákó: Quelques remarques à propos de la tradition textuelle de la Chronique hungaro–polonaise. La relation de la chronique à la Légende de*

Kiindulásképpen elégedjünk meg annyival, hogy Grzesik nyomán — most egyelőre még csak igen vázlatosan — összegezzük a krónika tartalmát és a kút-fő lehetséges forrásait! Az elbeszélésében a 11. század végéig terjedő írás első, részletesen csupán a hosszabb szövegvariánsban megőrzött egysége a magyar őstörténettel foglalkozik: a magyar uralkodónak mondott Attila (*Aquila*) Európa-szerte vívott harcait, a horvát–szlavón területek megszállását és a nép pannóniai megtelepedését írja le, beágyazva a történetbe a tizenegyezer szűznek a későbbi magyar tradícióban is megjelenő históriáját. Grzesik feltételezése szerint a 13. századi krónikás itt részben az elveszett magyar gestára (*Gesta Ungarorum deperdita*), részben pedig horvát, esetleg nagymorva vagy magyar szóbeli hagyományra támaszkodhatott. A második és immáron a rövidebb szövegváltozatban is bővebben megőrzött krónikarész Géza fejedelem, majd István történetét meséli el: a szent király uralkodásával kapcsolatban a Magyar–lengyel Krónika elbeszélése részben a Hartvik-legenda beszámolóján alapul, amelyből a történetíró szó szerint kölcsönöz terjedelmesebb passzusokat. A harmadik egység, amellyel a rövidebb verzióban szintén nem találkozhatunk, Szent István lengyel földre menekült fiainak és későbbi uralkodásuknak a történetét beszéli el, eljutva egészen Szent László királyságáig. A krónikás, aki a magyar história szereplőinek nevével sem volt tisztában, vélhetően szóbeli vagy talán torzult írott hagyományt használhatott fel.³⁵ A kút-fő sajátosságát — amellet, hogy a történetíró a munka elején a horvát–szlavón területeknek is kiemelkedő jelentőséget tulajdonít — az adja, hogy a magyar históriát lengyel összefüggéseiben meséli el: ezeket a lengyel momentumokat is beépítette elméletébe a poznańi medievista, amikor újabban egy napjainkra elveszett krakkói elbeszélő forrást vélt felfedezni a krónika megfelelő részletei mögött.³⁶ A *Chronicon Hungarico–Polonicum* egyes szakaszainak Grzesik által feltételezett forrásaira a későbbiekben még visszatérünk.

A kutatás — ha fel is veti annak problematikáját, hogy mit is tartalmazhatott a két eltérő terjedelmű variánsban ránk maradt elbeszélés *archetypusa* — általában a hosszabb változat szövegét mutatja be Magyar–lengyel Krónikaként, a rövidebb variánsról pedig Ossoliński-krónikaként vagy éppen — a 19. század végi *editor*áról elnevezve — Kętrzyński-féle kéziratként tesz említést.³⁷ Fordításában Tóth Péter — bármiféle megjegyzés nélkül — a hosszabb redakció textusának magyarra átültetett változatát közli.³⁸ Mielőtt még a krónikának a magyar elbeszélő hagyománnyal való kapcsolatát elemeznénk, beszél-

Hartvic. *Specimina Nova. Pars Prima. Sectio Mediaevalis*. VII. Ed. Márta Font – Gergely Kiss. Pécs 2013. 125–146.

³⁵ Grzesik, R.: Sources of a story i. m. 98–99.; *Uő.*: *Chronicon Hungarico–Polonicum* (Hungarian–Polish Chronicle). In: EMCh. I. 548–549.

³⁶ *Ryszard Grzesik: Some new remarks on the Hungarian–Polish Chronicle*. [Kézirat.] 2011. – Köszönet illeti Ryszard Grzesik professzort, aki a Medieval Chronicle Society VI., Pécsen megrendezett nemzetközi konferenciáján (2011. július 25–29.) elhangzott előadásának írott változatát rendelkezésemre bocsátotta.

³⁷ Karácsonyi János: Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodszor? Századok 35. (1901: 10.) 991–1008.; Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 37–42.

³⁸ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m.

nünk kell tehát arról is, mennyiben érthetünk egyet annak gyakorlatával, hogy a hosszabb variánsra mint a Magyar–lengyel Krónika többé-kevésbé egységes — igaz, több hagyományt magába olvasztó — szövegére tekintsünk.

*

A bővebb és a rövidebb redakció kapcsolatának tárgyalása előtt — mivel a továbbiakban több alkalommal is érintenünk kell a Magyar–lengyel Krónika szövegébe a Hartvik-legendából átemelt részleteket — elengedhetetlenül ki kell azonban térnünk még egy kérdéskörre: arra, hogy hogyan is használta fel a *Chronicon Hungarico–Polonicum* két redakciója az István-vitát, és annak miféle szövege állhatott a lejegyző(k) rendelkezésére. Olyan problémáról van szó, amely a harmadik István-életrajz iránti élénk érdeklődésnek köszönhetően a 19. század vége óta — ha csupán említés szintjén is — nem egyszer felbukkant a filológiai irodalomban;³⁹ az újabb vizsgálatok eredményei pedig azt látszanak jelezni, hogy a kérdés korántsem jutott még nyugvópontra. A későbbiek során, amikor vizsgálat tárgyává tesszük a magyar elbeszélő hagyomány és a krónika kapcsolatát, csupán a hazai gestaszerkesztményről és annak kútfőnkre gyakorolt hatásáról fogunk szólni. Nem fér azonban kétség ahhoz, hogy a különféle hagyományokat ötvöző Magyar–lengyel Krónika ismerte és felhasználta a hazai elbeszélő irodalom egy másik termékét, Hartvik püspök szentéletrajzát, amelyből szó szerint kölcsönzött hosszabb részleteket.

Tekintsünk röviden végig a medievisztikai irodalom eredményein! A Hartvik-legendája szövegvariánsaként kezelte a Magyar–lengyel Krónikát az István-viták kritikai kiadását 1881-ben elkészítő Mátyás Flórián: a *Fontes domestic*-ben a Pesti Kódex mellett a ma Zamoyiski-kódexként ismert varsói *manuscriptum*-ot nevezte meg a harmadik István-életrajz legfontosabb kéziratának.⁴⁰ Az a Raimund Friedrich Kaindl, aki a magyar elbeszélő források sorában elsőként látszott nagyobb jelentőséget tulajdonítani az igencsak különös kútfőnek, úgy vélte, a krónika a Hartvik-legendának egy másuttól nem maradt korai változatát tartalmazza. Az osztrák történész a Pesti Kódex *vitaszövegét* vetette egybe a Magyar–lengyel Krónikában olvasható részletekkel. Arra a megállapításra jutott, hogy az akkor a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kódex legendaszövege — amelyet Mátyás Flórián régisége folytán a *Fontes domestic*-ben közölt szövegkiadása alapjának tekintett — a Hartvik-legendának már egy interpolált változata. Míg az eredeti Hartvik-féle szöveg — amelynek meglétéről éppen a Magyar–lengyel Krónika árulkodik — a *Vita maior*-ból vett részleteket fűzhetette egybe saját, az István-életrajzhoz tett kiegészítéseivel, addig a Pesti Kódex interpolált legendaváltozata ehhez az első redakcióhoz a *Vita minor*-ból származó passzusokat és további megjegyzéseket is hozzáillesztett. A Pesti Kó-

³⁹ Thoroczkay Gábor: A Hartvik-legendája a XIX–XX. századi történetírásban. Fons 10. (2003: 1.) 21–64. (= *Uő.*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Bp. 2009. 171–214.), kül. 26–29., 40–41.

⁴⁰ *Vita sanctorum Stephani regis et Emerici ducis*. Ed. M[atthias] Florianus. *Quinque-Ecclesiis* 1881. (*Historiae Hungaricae fontes domestic*. I. *Scriptores* 1.) 70–79. (= *Vita sancti Stephani e codice Warsawiensi*), 183–187.

dex és a Magyar–lengyel Krónika textusainak közös helyei adnák azokat a részleteket, amelyeket a Hartvik-legenda *archetypusa* is őrizhetett: ennek rekonstruálását azonban nagyban megnehezíti az a tény, hogy a krónikás nem egy helyen rövidítette vagy módosította az előtte fekvő szövegből vett híradásokat.⁴¹

Kaindl megállapításait az a Karácsonyi János emelte be a magyar kutatásba, aki Hartvik alkotásának Szent István nagyobbik legendáját tekintette. A magyar történész vélekedésének megfelelően ezt az eredeti textust két alkalommal bővítették ki: erre elsőként 1150 és 1175 között Székesfehérvárott kerülhetett sor — ezt a szövegállapotot tükrözné a Magyar–lengyel Krónika és annak a szentté avatás körüli csodákról is beszámoló rövidebb változata —, míg a második amplifikáció — amelynek bizonyosságául a Pesti Kódex szolgál — 1190 körül történetelt bencés környezetben, minden bizonnyal Pannonhalmán.⁴²

A Karácsonyival a Hartvik-legenda kapcsán több ízben is vitatkozó Pauler Gyula azonban már 1884-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a Pesti Kódexben fellelhető változat — amelyet mind Kaindl, mind pedig Karácsonyi a vizsgálódások kiindulópontjának tekintett — valóban korai *manuscriptum*, ám korántsem a legenda legjobb ránk maradt szövege: az interpolációkkal terhes fogalmazattal szemben érdekes módon épp a későbbi kéziratok látszanak őrizni a *vita* eredetibbnek tekinthető textusát.⁴³ Témánk szempontjából Pauler napjainkig egyöntetűen elfogadottnak számító észrevételének az a jelentősége, hogy a Magyar–lengyel Krónika ugyan valóban autentikusabb redakcióban őrizte meg a legendát a Pesti Kódexnél, ám ez a kézirat nem az egyetlen — a krónikás saját rövidítései és változtatásai révén pedig korántsem a legjobb — *manuscriptuma* a legenda egy korábbi változatának.

Amikor elkészült a hartviki mű 1938. évi kritikai kiadása, Bartoniek Emma — Mátyás Flóriánnal szemben — már nem a Pesti Kódex utólagos bővítésként terhes, így leginkább romlottnak tekinthető szövegét vette alapul, hanem a Reuni Kódexben található textust: a *manuscriptum* a másik kézirathoz hasonlóan a 12–13. század fordulójáról származik. A *Scriptores rerum Hungaricarum*ban megjelent *editio* előszavában Bartoniek a Magyar–lengyel Krónika szövegahagyományát nem sorolta ugyan a Hartvik-legenda *manuscriptumai* közé, ám megemlítette, hogy az elbeszélő forrás alighanem a *vita* M1 és V2 megjelölésű kézirataival — vagyis a 15. századi Münchener és az ugyanebből a századból való Bécsi Kódexben fellelhető szövegekkel — mutat leginkább rokonságot.⁴⁴

Lényegében Pauler észrevételeinek közzétételét követően csaknem egy évszázadon keresztül nem történt érdemi változás a dolgozatunk szempontjából fontos kérdéskör megítélésben. A Magyar–lengyel Krónikáról — amelyre egyébként is kétes értékű forrásként tekintett a szakma — úgy vélekedtek, mint olyan kútfőről, amely őrizi ugyan a Hartvik-legenda valamiféle textusát,

⁴¹ Kaindl, R. F.: Studien I–II. i. m.

⁴² Karácsonyi J.: Hol bővítették ki i. m.

⁴³ Pauler Gyula: A Hartvik-legenda és pesti codexe. Századok 18. (1884: 9. sz.) 739–740.

⁴⁴ Legenda S. Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. Ed. Emma Bartoniek. In: SRH II. 372–375.

ám amelynek — mivel a szövegébe beépült variáns a *vitának* csupán egy rövidített és a lejegyző(k) céljainak megfelelően lengyel betoldásokat is tartalmazó változata — nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítanunk. Az 1990-es években azonban — egymástól függetlenül — két esetben is felmerült annak problémája, hogy a krónikában fellelhető legendaváltozat tanulmányozása mennyiben hozhat új eredményeket a Hartvik-*vita* kutatói számára.

Elsőként Ryszard Grzesik eredményeire kívánunk itt kitérni. A Közép-európai Egyetem hallgatójaként elkészített szakdolgozatában a lengyel középkorász a kútfő magyar forrásai iránt érdeklődve annak a Hartvik-legendával való kapcsolatát is részletesen elemezte, majd kutatásainak eredményeit lengyel nyelven megjelent monográfiájában is közzétette. A poznaí történész — aki feltételezte, hogy szövegünk lejegyzője előtt a szentéletrajz a mai kutatás álláspontja szerint teljesnek tekinthető szövege feküdhett — példákkal is illusztrálta a krónikás rendelkezésre álló textus háromféle módon történő felhasználását: *a)* annak szövegét a történetíró több alkalommal szó szerint vette át, *b)* másutt saját szavaival mesélte el a legendában leírtakat, vagy *c)* saját céljainak megfelelően eltérő módon interpretálta a Hartviktól vett híreket. Ezt követően Grzesik arra a kérdésre kereste a választ, hogy a Magyar-lengyel Krónika megfelelő passzusai Bartoniek megállapításának megfelelően valóban a *vita* M1 és V2 jelzésű kézírataival mutatnak-e leginkább rokonságot. Itt csupán a lengyel medievista két következtetését szeretnénk kiemelni:

1. A krónikában megőrzött — rövidített és betoldásoktól sem mentes — legendaszöveg nem az 1938. évi kritikai *editió*ban feltüntetett *manuscriptum*okkal áll a legközelebbi rokonságban, hanem a Bartoniek által ismert kilenc kézirat (V1, B3, B1, R, M1, V2, B2, A, C) közül éppen a két legrégebbivel: az R, illetve a B1 jelzéssel ellátott, vagyis a Reuni, illetve a Pesti Kódexekben fellelhető szövegekkel.

2. Ennél nagyobb jelentőségű észrevétel lehetne azonban az a megállapítás, hogy a kilenc kézirat közül valamennyinek a szövegvariánsa előfordul a Magyar-lengyel Krónika István-*vitájában*: ez utóbbi forrása tehát Grzesik következtetésének megfelelően egy olyan *manuscriptum* lehetett, amely a Hartvik-legendának egy, az *archetypushoz* közel álló, valamennyi ránk maradt változatnál eredetibb verzióját tartalmazhatta.⁴⁵

Ezen a ponton szeretnénk azonban megjegyezni, hogy a poznaí kutatónak a fenti két tézis alátámasztására hozott érvei meglehetősen gyenge lábakon állnak. Grzesik legfeljebb két-három szavas szórendi, illetve minimális tartalmi és grammatikai variációkat idéz a kéziratokból: ezek — megítélésünk szerint — legfeljebb annak bizonyítékául szolgálhatnak, hogy a Magyar-lengyel Krónika lejegyzője a legendának egy napjainkra fenn nem maradt variánsát használhatta fel. A felsorakoztatott példák alapján sem azt nem látjuk egyértelműen igazolhatónak, hogy szövegünk a B1, illetve az R jelzésű kéziratokkal lenne leginkább rokonítható; sem pedig azt, hogy a Magyar-lengyel Krónikába foglalt Hartvik-textus közelebb állna az István-*vita* ősforrásához, mint a fellel-

⁴⁵ Grzesik, R.: The Hungarian roots i. m. 10–48.; *Uő.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 27–51.

hető egyéb *manuscriptum*ok. Aligha fér ugyanakkor kétség ahhoz, hogy a krónika István-életrajzát — interpolációi ellenére — érdemes a hartviki mű egy önálló kéziratként szemlélnünk.

Hogy a kérdésben tisztábban láthassunk, elengedhetetlennek véljük, hogy Grzesik bizonyításán végigtekintsünk. A lengyel történész dolgozatában kísérletet tesz arra, hogy felvázolja, milyen különbségek és hasonlóságok adódnak a krónika, illetve a Hartvik-legenda Bartoniek által megállapított kéziratcsoportjai között: ily módon szeretné megvizsgálni, hogy a *Chronicon Hungarico-Polonicum*ban megőrzött legendapaszusok az István-*vita manuscriptum*ainak mely csoportjával rokoníthatóak leginkább.

- a) Az M1 és a V2 jelzésű kéziratok vonatkozásában Grzesik arra a megállapításra jut, hogy ezen *manuscriptum*ok krónikánk legendarészleteitől túlságosan is eltérnek ahhoz, hogy bennük a 13. századi forrás lejegyzőjének mintáit keressük.
- b) A B2, C, illetve A jelzésű kéziratok alkotta csoport esetében a poznaíni történész — a hasonlóságok mellett — ugyancsak igen nagyszámú eltérést figyel meg a Magyar–lengyel Krónika megfelelő részleteihez képest. Ezen kódexek elhagynak egy félmondatot, amely a legenda egyéb kézírataiban csakúgy feltűnik, mint krónikánkban: Grzesik számára ez a tény egyértelműen bizonyítja elbeszélő forrásunk és a kéziratcsalád rokonságának valószínűtlenségét. A 15. századból származó két *manuscriptum*, illetve az *A incunabulum* közös forrása sem lehetett ennek megfelelően azon alapszöveg, amelyet a feltehetően II. András korában alkotó kompilátor felhasznált.
- c) A V1 és B3 jellel ellátott Hartvik-kéziratok is mutatnak Grzesik szerint olyan *lectio variá*kat, amelyek sem a *vita* további *manuscriptum*aiban, sem pedig a Magyar–lengyel Krónikában nem lelhetőek fel. A két kézirat rokonságát jelzi az is, hogy mindkettő elhagyja a legenda 15. fejezetének egyik momentumát: a részletet ugyanakkor valamennyi más kézirat — így a krónika is — őrzi. Fejtegetései végére érkezve Grzesik — anélkül, hogy részletesebb vizsgálatokba bocsátkozna a Magyar–lengyel Krónika, illetve a Hartvik-legenda legrégebbi kézíratai, az R és B1 jelzésű *manuscriptum*ok kapcsolatát illetően — arra a következtetésre jut, miszerint mesés elemekkel gazdagított forrásunk egy, a Hartvik-legenda *archetypus*ának textusához igen közeli formában hagyományozta ránk az István-legenda egyes fragmentumait.⁴⁶ Csupán a dolgozat vonatkozó fejezetének konklúziójában fogalmazza meg mindezek után a lengyel kutató annak tételét, hogy a krónika az R és a B1 jelzésű Hartvik-kéziratokkal áll a legmagasabb fokú rokonságban.⁴⁷

Ami a fentebb ismertetett *b)* és *c)* pontokat illeti, nem kívánjuk itt most Grzesik eredményeit megkérdőjelezni. Egyetérthetünk-e ugyanakkor a poznaíni történész azon vélekedésével, amelyet Bartoniek Emma nézetével szemben fogalmazott meg? A magunk részéről úgy látjuk, tézisének igazolásához a len-

⁴⁶ Grzesik, R.: The Hungarian roots i. m. 31–37.

⁴⁷ Grzesik, R.: The Hungarian roots i. m. 48.

gyel kutatónak ki kellett volna térnie a krónika szöveghagyományának az R és B1 jelzésű kéziratokkal mutatott hasonlóságaira – vagy éppen esetleges különbségeire. Anélkül, hogy minderre jelen dolgozatban kísérletet tennénk, nézzük meg, milyen érvekkel is kívánja Grzesik az M1 és V2 *manuscriptum*ok és a Magyar–lengyel Krónika rokonságát kétségbe vonni:⁴⁸

1. Hogy illusztrálja a mesés elemekben gazdag 13. századi elbeszélő forrás szöveghagyománya és a Szent István-*viták* két kérdéses kézírata közötti különbséget, a poznaí történeész elsőként egy olyan példát hoz, amelyben a mondat szerkezet változik meg egyik kéziratcsoportról a másikra. Az M1 és V2 jelű kódexek a következő módon őrizték meg a Hartvik-*legenda* második fejezetéből származó passzust: *a) legatione tibi transmittendum honorificabiliter susceptum venerabiliter habeto*. Az egyéb kéziratokban a következő fordulat olvasható: *b) legatione tibi transmittendum honorificabiliter suscipito, susceptum venerabiliter habeto*. Kivételt egyedül krónikánk képez, amely ekképpen alakítja a szöveget: *c) legatione tibi transmittendum honorificabiliter suscipito, venerabiliter habeto*.⁴⁹ Úgy véljük, az idézett szöveghely — Grzesik eredeti szándéka ellenére — éppen a 13. századi elbeszélő forrás, valamint az M1 és V2 jelzésű kódexek rokonságát sejteti. Ha ugyanis a Magyar–lengyel Krónika összeállítója a *b)* megfogalmazásból indult volna ki, úgy az eredeti szövegben előforduló *figura etymologica* (*suscipito, susceptum*) kiiktatásával stílusbeli romlás következett volna be. Hajlamosak vagyunk úgy vélekedni, hogy a kompilátor inkább az *a)* fordulatot olvashatta, és azon mindössze annyiban változtatott, hogy a mondatot belső rímekkel ékesítette (*suscipito [...] habeto*).
2. Grzesik olyan eseteket is leír, ahol egyetlen terminus eltérő alakban történő megjelenése adja a különbséget egyrészt az M1 és V2 jelű kéziratok, másrészt pedig az egyéb *manuscriptum*ok — ideértve a krónika szöveghagyományát is — között. A két csoport terminusai sokszor mindössze egy-egy prefixum feltűnésében vagy elmaradásában (*modum – postmodum, propinquantem – appropinquantem*), másutt pedig az igeidő (*precedebat – precedit*) megválasztásában térnek el egymástól. Úgy találjuk, az ilyen mértékű különbségek korántsem elégségesek ahhoz, hogy kizárjuk annak eshetőségét, miszerint éppen az M1 és V2 *manuscriptum*okkal rokon textust használt volna fel Magyar–lengyel Krónika megszövegezője. A legutóbb idézett példával kapcsolatban megjegyezhetjük: Hartvik maga is szívesen vált igeidőt, amikor átveszi — és kisebb mértékben módosítja — a Nagylegenda szavait.
3. A lengyel kutató rövid, mindössze két–három szóból álló szintagmákkal (*nutritus educato – educato nutritus; voluit demonstrare – demonstrari – demonstrare voluit; predictus a domino – a deo predictus – predictus a deo*) kívánja illusztrálni, hogyan változik egyik kézirati csoportról a másikra a mondatok szórendje. Mivel az efféle módosításokat a másolt szö-

⁴⁸ A példákat ld. Grzesik, R.: The Hungarian roots i. m. 31–32.

⁴⁹ Legenda S. Stephani regis i. m. 404.; ChHP (ed. Karácsonyi) 24.

veget csekély mértékben eltérő formába önteni kívánó kompilátorok legegyszerűbb eszközei között tarthatjuk számon, Grzesik ezen bizonyítékainak sem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget.

4. A poznaíni történész idéz egy helyet, ahol a V1 és M2 jelzésű kéziratokhoz képest egyszavas többletet ad mind a Hartvik-legenda további szöveg-hagyománya, mind pedig a Magyar–lengyel Krónika (*coronam ergo, quam preparari fecisti – coronam quoque, quam fecisti*). Ezen egyetlen példának nem tulajdoníthatunk különösebb bizonyító erőt: meg kellene vizsgálnunk, illusztrálhatjuk-e további — ehhez hasonló — adalékokkal a két fentebb említett kézirat és a 13. századi krónika között feltételezett nagyobb eltéréseket.
5. Grzesik hoz olyan példát is, ahol éppen a V1 és az M2 jellel ellátott *manuscriptumok* tartalmaznak egyetlen szónyi többletet a jelen dolgozatban vizsgált forrással, valamint az István-*vita* más kézírataival összevetve. Mivel azonban a *Chronicon Hungarico–Polonicum* összeállítója nem egyszer rövidítette forrását, ezt a megfigyelést sem látjuk nagyobb jelentőséggel bírónak, mint a korábbi észrevételeket.

Miután Grzesik argumentumait részletesen bemutattuk, megállapíthatjuk, hogy a lengyel kutató túlságosan csekély számú példát hoz ahhoz, hogy ezekből messzebbmenő következtetéseket vonhassunk le. A fent idézett, a kézirat-csoportok közötti csekély különbségek igen könnyen magyarázatukat nyerhetik a szöveg sokszori másolásából fakadó apróbb változtatások révén. Úgy véljük tehát, hogy a filológiának újra kellene vizsgálnia a Magyar–lengyel Krónika és a harmadik István-*vita* összefüggéseit. A probléma elemzésekor figyelembe kellene venni nem csupán azt a tényezőt, hogy a *Chronicon Hungarico–Polonicum* szerkesztője nem egyszer tesz kisebb-nagyobb mértékű módosításokat a legendaszövegben, de azt is, hogy a legkésőbbi István-életrajz szöveg-hagyománya egykor jóval gazdagabb lehetett.

A Magyar–lengyel Krónika Hartviktól vett részleteinek értékelését tovább bonyolítja még egy tényező: az 1938 óta eltelt időben a *Scriptores rerum Hungaricarum*ban ismertetett kilenc kézirat mellett a harmadik István-*vita* további *manuscriptumai* is ismertté váltak a kutatás számára.⁵⁰ Ryszard Grzesik dolgozatának elkészítésekor nem használta még fel Szelestei Nagy Lászlónak azt az írását, amelyben egy, a Seitz-i Legendáriumból előkerült és 14. századi kéziratban ránk maradt István-életrajzot mutatott be. A variáns rövidebb textust hagyományozott ránk, mint a kritikai kiadásban olvasható változat: a Nagylegendával és a Kislegendával közös szöveg-helyek mellett olyan részleteket is elhagy, amelyeket Hartvik önálló passzusaiaként tartott számon a medievisztika.⁵¹ A szö-

⁵⁰ Szovák K. – Veszprémy L.: Krónikák, legendák i. m. 773–774. (A vonatkozó rész Szovák Kornél munkája.) A témához l. még J. Fodor Adrienne: Szent István-legendák a középkori magyarországi breviáriumban. Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok. Szerk. Török József. Bp. 1994. (Studia theologica Budapestinensia) 141–170.; Teiszler Éva: A Hartvik-legenda XIV. századi kéziratokban fennmaradt változatai. In: Műhelyszemináriumi dolgozatok. I. Szerk. Kovács Szilvia – Révész Éva. Szeged 2013. 131–144.

⁵¹ A Hartvik-féle *vita* szövegállományában különbséget tehetünk a legendának a *Vita maior*hoz képest mutatott szövegtöbblete és Hartvik azon önálló betoldásai között, amelyek a Nagy-, illetve a

veg érdekességét az adja, hogy a kézirat valamennyi, a Magyar–lengyel Krónikában is szereplő részletet tartalmazza. A krónika hosszabb redakciójában megőrzött passzusok, illetve a rövidebb redakcióhoz illesztett, a szent testének felemelése körüli csodákról beszámoló egységek éppen annak az általunk ismert Hartvik-textushoz képest csonka szövegállománynak a használatát sejtetik, amelyet a Seitzi Legendárium lapjain olvashatunk. Összehasonlító vizsgálatai során Szelestei Nagy mindössze négy szöveghelyet talált, ahol a Magyar–lengyel Krónika olyan szavakat vagy mondattöredéket őrzött meg számunkra, amelyek a seitzi kéziratban nem, ám a Bartoniek-féle szövegkiadásban olvashatóak. A szövegösszefüggések részletes vizsgálatát a Seitzi Legendárium *vitájának* kiadója nem tartotta feladatának elvégezni, ám az *editió*hoz fűzött ismertetésében felvetette annak gondolatát, hogy a Magyar–lengyel Krónika és az osztrák területen fennmaradt rövidebb István-életrajz esetleg együttesen árulkodhatnának arról, hogy a ma Hartvik-legendaként tekintett szöveg (többszöri) interpolálás eredményeképpen jöhetett létre.⁵²

A Szelestei Nagy (és Grzesik) vizsgálódásai nyomán a Hartvik-legendával kapcsolatban kirajzolódó lehetőségeket a következőképpen vázolhatjuk:

1. Felmerülhetne annak eshetősége is, hogy a krónika egy olyan legenda-változatot őrzött meg számunkra, amely az egyéb ismert *manuscriptumok*nál közelebb állhatna a Hartvik-féle *vita* elveszett, a Bartoniek Emma közölte szövegnél rövidebb *archetypus*ához. Tulajdonképpen visszajutunk így Kaindl és Karácsonyi János téziséhez: ha a 19. század végén a szöveget vizsgáló osztrák kutató és a magyar filológus téves előfeltételezésből indultak is ki, lényegében ugyanazt állították, ami Grzesik megállapításaiból és Szelestei Nagy felvetéséből következhetne: kút-főnk a szentéletrajznak egy korai, bizonyos interpolációkat még nem tartalmazó redakciójáról árulkodik. Adhatunk-e azonban hitelt ennek az első pillanatra igencsak mehökkentő lehetőségnek? Nem kellene-e meglepőnek tartanunk, hogy a *vitának* a Nagy-, illetve a Kislegenda szövegét is felhasználó textusába további részleteket toldottak volna be ugyanezen forrásokból, hogy aztán a Pesti Kódex lejegyzésekor (vagy esetleg már korábban) további interpolációkkal bővítsék ezt a már addigra is módosított legendaszöveget? Anélkül, hogy ezt a lehetőséget kizárnánk, meg kell jegyeznünk, igen különösnek találnánk, ha az eredeti helyett éppen egy, a *vita* második redakciós fázisának tekinthető szöveg-változat maradt volna ránk a legtöbb példányban.

Kislegendából kölcsönzött passzusok közé ékelődnek. Míg Hartvik *szövegtöbblet*éhez azok a *caputok* lennének sorolhatóak, amelyek a legendában Szent István politikai végrendeletét követik, addig *betoldások*ként Kristó Gyula hat nagyobb tematikus egységet (prológus, Sarolt álma, a koronakéréssel kapcsolatos pápai látomás, Sebestyén vaksága, a székesfehérvári egyház kiváltságai, valamint a levegőbe emelkedő sátor története) különített el. A *Vita maior* és a Hartvik-féle István-életrajz szövegkapcsolatához l. *Kristó Gyula: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatához*. In: *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged 2000. 175–194.

⁵² *Szelestei N. László: A seitzi legendárium Szent István-legendája*. Magyar Könyvszemle 107. (1991: 1–2.) 2–4.

2. A másik adódó lehetőség — amellyel szemben Szelestei Nagy szkeptikusnak mutatkozik — az lenne, hogy a Hartvik-legendának egy, az eredetihez esetleg közelebb álló kéziratából talán liturgikus célokra készítettek egy *excerptumot*.⁵³ Ez a kivonatos változat is több példányban létezhetett, és egy ilyen kézirat kerülhetett a Szent István lengyel *vitájaként* is tekintett krónika lejegyzője elé: a minket érdeklő kútfő összeállítója ezt a rövidített verziót építhette be — a megfelelő módosításokkal és interpolációkkal — regényes történeti munkájába. Részünkről ezt a megoldást kézenfekvőbbnek vélnénk, mint egy, a legenda többszöri interpolációját és eltérő redakciós fázisait feltételező lehetőséget.
3. Kizárhatónak tartjuk ugyan, de a teljesség kedvéért meg kell említenünk a harmadik eshetőséget is: elméletileg a Seitzi Legendáriumban megőrzött csonka szöveg és a Magyar–lengyel Krónika ugyancsak rövidített variánsa egymástól függetlenül is létrejöhetnek. Igencsak meglepő véletlen lenne azonban, amennyiben az általunk vizsgált kútfő szerzője és a másik kivonat készítője ugyanazokat a részeket tartották volna fontosnak az eredeti, hosszabb életrajzváltozatból megtartani.

Az általunk leginkább elképzelhetőnek vélt második lehetőség mellett ugyanakkor egy további érvet is felhozhatunk. Már Mátyás Flórián is felhívta a figyelmet arra, hogy a varsói Zamoyski-kódexben megőrzött, a Magyar–lengyel Krónika lejegyzője által módosított legendaszöveg nem tartalmazza azt a históriát, amely szerint az eredetileg a kalocsai püspökség élén álló Asztrik Sebestyén vaksága alatt töltötte volna be az esztergomi érsekséget.⁵⁴ Azok közül a terjedelmesebb passzusok közül, amelyeket Kristó Hartvik önálló fogalmazatához sorolt,⁵⁵ mind a Seitzi Legendáriumban fellelhető textusból, mind pedig a Magyar–lengyel Krónikából hiányzik — a már említett momentum mellett — a fehérvári egyház kiváltságainak hosszabb ismertetése is.⁵⁶ A kérdést egyértelműen annak nyelvi–stilisztikai vizsgálata dönthetné el, hogy a megfelelő — a Kis- és a Nagylegenda textusához képest kiegészítést jelentő — szöveghelyek vajon egyetlen szerző (azaz Hartvik püspök) munkájának tekinthetők-e. Ilyen elemzés híján egyelőre annyit kívánunk csupán megjegyezni, hogy feleslegesnek véljük — Karácsonyi János nézeteinek egyfajta felújításaként — a *Legenda Hartvicianának* egy olyan szerkesztési fázisát feltételezni, amelynek a ma a Hartvik-féle István-*vitaként* számon tartott textushoz képest rövidebb szövege a Nagylegendába iktatott önálló betoldásoknak csupán egy részét tartalmazta volna.

*

Mivel — a szövegkapcsolatok minuciózus vizsgálata híján — a kérdésben nem kívánunk ennél határozottabban állást foglalni, térjünk most vissza eredet-

⁵³ Szelestei N. L.: A seitzi legendárium i. m. 3.

⁵⁴ Vita sanctorum Stephani regis i. m. 185.

⁵⁵ Kristó Gy.: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legendák i. m. 190.

⁵⁶ Szelestei N. L.: A seitzi legendárium i. m. 2.

ti problémánkhoz: a Magyar–lengyel Krónika két redakciójának egymáshoz való viszonyához és az *archetypus*nak a két variáns alapján esetlegesen kikövetkeztethető tartalmához! Kezdjük ismét a historiográfiai áttekintéssel!

Elsőként Kaindl dolgozatát kell megemlítenünk: érdekes, hogy bár a czernowitzi egyetem tanára nem építette be az elemzésébe a rövidebb krónikát — annak sokáig egyetlen, Kętrzyński-féle kiadása⁵⁷ a Magyar–lengyel Krónikáról szóló tanulmány publikálásának idejére még nem is készült el —, abban mégis egy több fázisban keletkezett, interpolációkkal terhes kútfőt látott: szerinte az elbeszélés valamiféle első redakciója magyar földön jöhetett létre, és a lengyel históriára vonatkozó elemek később, a szöveg lengyel földre kerülését követően épülhettek be a munkába.⁵⁸ Kaindl eredményeit már 1905-ben erős bírálatban részesítette Domanovszky Sándor,⁵⁹ a feltételezett lengyel interpolációkkal kapcsolatban pedig meg is jegyezhetjük, hogy azok — mivel részben a rövidebb variánsban is jelen vannak — alkalmasint szerepelhettek már az *archetypus*-ban is. Karácsonyi János, aki ismerte nem csupán az osztrák kutató téziseit, de az Ossoliński-kódexben megőrzött variáns szövegét is, ez utóbbi vonatkozásában mindössze arra hívta fel a figyelmet, hogy az a Hartvik-legendából olyan passzusokat is megőrzött, amelyek a bővebb redakcióban nem lelhetőek fel.⁶⁰

1925-ben Hóman Bálint érintette újra a két szöveg viszonyának problematikáját. Többek között az első, a szerinte a kivonatolás következtében értelmetlenné vált mondat alapján jutott arra a következtetésre, hogy az általa Ossoliński-krónikaként megnevezett mű — amely a Hartvik-legendá végéről kölcsönzött részletek kivételével a hosszabb variánshoz képest semmilyen önálló adatot nem hoz — a bővebb redakció nyomán jöhetett létre, annak egyszerű tartalmi kivonatát adva. Az *archetypus* szövege azonban nem lehetett teljesen azonos azzal a textussal, amelyet számunkra a Zamoyski-kódex megőrzött: előbbi tartalmazhatta az Istvánhoz köthető *miraculumok* leírását is. Azt, hogy a csodatételek a napjainkra ránk maradt kéziratban már nem szerepelnek, Hóman a következőképpen magyarázta: a kérdéses részletek a másoló előtt fekvő krónikában a 11. századi, az István utáni történetre vonatkozó passzusok előtt foglalhattak helyet. A *scriptor* szerencsésebbnek gondolhatta, ha a kronológiai rendnek megfelelően a krónika végére illeszti a szent király testének fel-emelését elbeszélő fejezeteket; ám ezekről a László koráról szóló tudósításhoz érve elfeledkezett.⁶¹ Macartney néhány évtizeddel később úgy vélekedett, hogy az Ossoliński-kódex variánsa nem lehetett a Magyar–lengyel Krónikának nevezett bővebb változat egyszerű kivonata: ezek a szövegek egy olyan közös ősforrásból eredeztethetőek, amelynek textusát a ránk maradt hosszabb krónika-verzió valamelyest bővítette, míg a másik munka rövidítette.⁶²

⁵⁷ O kronice węgiersko-polskiej (Vita sancti Stephani regis Ungariae, Chronica Ungarico-Polona). Ed. Wojciech Kętrzyński. Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny. S. II., t. IX. Kraków 1897. 355–392.

⁵⁸ Kaindl, R. F.: Studien III–IV i. m. 624–625.

⁵⁹ Domanovszky Sándor: A pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 39. (1905: 5.) 544–546.

⁶⁰ Karácsonyi J.: Hol bővítették ki i. m. 992.

⁶¹ Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 41–42.

⁶² Macartney, C. A.: The medieval Hungarian historians i. m. 174–176., 183.

1964-ben Karácsonyi Béla — aki részletesen is vizsgálta, mely elemek lelhetők fel a hosszabb és melyek a rövidebb redakcióban — felvázolta a Magyar–lengyel Krónikát megőrző kódexek sztemmatikai viszonyait: megállapítása szerint a Zamoyski-, illetve az Ossoliński-kódex *manuscriptumai* valamiféle közös kéziratra lennének visszavezethetőek. A két változat között nem csupán szövegbeli, de műfajbeli eltérést is megfigyelhetünk: míg a bővebb verzió egyfajta átmenetet képez a krónika, illetve a *vita* között, addig a rövidebb szöveg — a krónikába illő részletek lerövidítésével vagy elhagyásával, illetve a szent király testének felemeléséről, valamint a csodákról szóló passzusok közlésével — sokkal közelebb áll a legenda műfajához. A talán valamivel 1389 után vagy már a 15. században keletkezett wrocławói Ossoliński-kódex rövidebb textusának részletesebb vizsgálata során a szegedi kutató arra a következtetésre jutott, hogy sem a Hartvik-legenda, sem pedig a varsói Zamoyski-kódexben szereplő hosszabb krónika nem tekinthető a variáns közvetlen forrásának. Míg a Gézárról és Istvánról szóló fejezetek esetében a rövidebb változat egyértelműen a hosszabb redakció valamely *manuscriptumából* látszik meríteni — egyetlen részlet sem árulkodik a Hartvik-legenda önálló ismeretéről —, addig a szöveg végére a lengyel István-*vita* összeállítója önállóan, valamely előtte fekvő Hartvik-kópiából illeszthette be a megfelelő passzusokat. Karácsonyi tehát egy olyan ősforrást feltételezhetett, amely a magyar István-legenda utolsó *caputjait* semmilyen formában sem tartalmazhatta.⁶³

Ryszard Grzesik a Magyar–lengyel Krónikának a hartviki szentéletrajzhoz fűződő viszonyát tárgyalva tért ki arra, mit is tarthatunk a hosszabb, illetve a bővebb redakció összefüggéseiről. A lengyel kutató az *archetypust* főként azon pontokon látja rekonstruálhatónak, amelyek — mindkét változatban — a Hartvik-legendán alapulnak. Vélekedésének megfelelően az elveszett ősforrásban jelen lehetett már minden főbb tartalmi elem, amely a bővebb variáns szövegében is szerepel: lejegyzésre kerülhetett benne a magyar legendaszövegen alapuló bevezetés, az Attila-történet és a magyarok szlavóniai megtelepedésének története, Géza és István uralkodásának elbeszélése, valamint a 11. századi trónharcok elbeszélése. Mindezek mellett Hómanhoz hasonlóan Grzesik is úgy gondolja, hogy az eredeti kézirat tartalmazhatta a szent király csodatételeiről szóló egységeket is: ezek azonban — ahogyan azt egyébként Macartney is látta — nem annyira az István haláláról beszámoló fejezet után, hanem sokkal inkább a László regnálását tárgyaló rész után következhetnek.⁶⁴

Áttekintésünkben — az egymástól sok esetben csupán egy-egy apró ponton eltérő álláspontokat megvizsgálva — érintettük azokat a lehetőségeket, amelyek a két szövegváltozat viszonyában elképzelhetőek. Pillantsunk azonban végig még egyszer azokon a problémákon, amelyek bennünk a Magyar–lengyel Krónika ránk nem maradt eredeti kéziratának tartalmával kapcsolatban felmerülhetnek! Karácsonyi Béla vizsgálatai nyomán a következőt tudjuk egyértelmű bizonyossággal elmondani: a Zamoyski-kódex hosszabb szövege és az Ossoliński-kódexben szereplő textus egy közös *manuscriptumra* vezethetőek

⁶³ Karácsonyi B.: Tanulmányok i. m. 5–11., 33–39.

⁶⁴ Grzesik, R.: The Hungarian roots i. m. 37–47.

vissza. Kérdéses marad azonban, mennyi változáson ment keresztül a 14. századi kódexben fellelhető krónikaszöveg a feltételezett eredetihez képest: tartalmaz-e későbbi interpolációkat, bővült-e a munka az *archetypus* keletkezése és a kódexbe foglalt változat lejegyzése között? A probléma megítélését nehezíti, hogy tulajdonképpen csak két kéziratot vehetünk össze: a Zamoyski-kódexben szereplő krónikát, illetve a rövidebb változatot fenntartó egyetlen *manuscriptumot*. A hosszabb variánst ránk hagyományozó további kéziratok közül a krakkói Czartoryski-kódexben (C) szereplő *manuscriptum* az 1340 után keletkezett Zamoyski-kódex (Z) szövegén alapul. A varsói Krasínski-kódex — anélkül, hogy a textusról bármilyen másolat készült volna — megsemmisült.⁶⁵ Az a 15. századi, ugyancsak a wrocławai Ossoliński-alapítvány könyvtárában őrzött kódex, amelynek kéziratát Karácsonyi W jellel látta el, mindössze 9 sort — a bevezetés egyetlen félmondatát — őrizte meg a Magyar-lengyel Krónika hosszabb változatából. A szegedi filológus is felhívta azonban a figyelmet a részlet egy sajátosságára: míg a fragmentum szavai a Magyar-lengyel Krónika bővebb redakciójának családijával látszanak rokonítani szövegünket, addig a cím egyszerűen Szent István életrajzára utal — vagyis egy olyan munkára, amely rövidebb textusunkhoz hasonlóan hagiográfiai jelleget mutat. Ez az egyébként egyértelműen sem a Z, sem pedig a C kézírattól nem eredeztethető töredék azt látszik Karácsonyi számára alátámasztani, hogy a krónika egykor nagyobb szövegcsaláddal rendelkezhetett.⁶⁶ Ha ebből a talán valamikor igen gazdag hagyományból egyéb kéziratok is ismertek lennének előttünk, feltehetőleg nagyobb biztonsággal tudnánk megválaszolni a bennünk felmerülő kérdéseket.

Nézzük most azokat a lehetőségeket, milyen is lehetett ez a napjainkra elvesztett ősforrás! Tekintsünk most el egyelőre annak kérdésétől, hogy vajon tartalmazhatta-e ez az *archetypus* a Hartvik püspöknél szereplő csodaleírásokat! Feltehetjük a kérdést, vajon mennyiben felelt meg ez az eredeti változat annak a hosszabb redakciónak, amelyet ma Magyar-lengyel Krónikaként ismerünk. Teljes bizonyossággal csupán azon momentumokról tarthatjuk úgy, hogy már ebben a redakcióban is jelen lehettek, amelyeket — ha esetleg kissé eltérő formában is — mindkét krónikaváltozat tartalmaz. Azonban három lehetőség is adódik annak vonatkozásában, hogyan láthatjuk mármost — legalábbis lényegi tartalmi elemeit tekintve — ezt a szöveget:

1. Elképzelhetünk egy textust, amely nagyon közel áll ahhoz a változathoz, amely bővebb redakcióként maradt ránk. Ekkor a szöveg a 14. századi, a Zamoyski-kódexben fellelhető lejegyzéséig csupán minimális — részben a (többszöri) másolásból adódó változtatásokon ment volna keresztül. Ebben az esetben a rövidebb verzió az *archetypus*nak (vagy valamely másolatának) a kivonatolásával keletkezhetett.

⁶⁵ *Lesław Spychała* nemrégiben mutatott rá arra, hogy a szakirodalomban hibásan terjedt el az a nézet, miszerint a napjainkra fenn nem maradt Krasínski-kódex tartalmazta volna a Magyar-lengyel Krónika szövegét, l. *Uő.*: Kiegészítés „A magyar-lengyel vegyes krónika” kéziratok hagyományához: a „Krasínski 6. számú kódex” feltételezett szövege. *Magyar Könyvszemle* 129. (2013: 4.) 409–423. L. az ábrát a tanulmány végén.

⁶⁶ *Karácsonyi B.*: Tanulmányok i. m. 13–33., 59.

2. Második — kevésbé valószínű — lehetőségünk az lenne, hogy az *archetypus* csupán azokat az elemeket tartalmazta, amelyek mindkét ránk maradt szövegben szerepelnek, és így módon a ma ismert rövidebb variánsra emlékeztethetett. A bővebb redakció ezen textus felduzzasztásával jöhetett létre.
3. Végül megemlíthetünk egy köztes eshetőséget is — hasonlót sejtett a kútfővel kapcsolatban Macartney —: az *archetypus* egy, az azt kivonatoló rövidebb redakciónál hosszabb textust őrzött meg, és ez csupán később bővült a ma Magyar–lengyel Krónika néven ismert szöveggé.

Arra nézve, hogy szövegünk eredetileg is valamiféle közös magyar–lengyel(–délsláv) történetnek készülhetett, bizonyíték a rövidebb redakció textusa is: az ebben is szereplő motívumok — a szlavóniai honfoglalás elbeszélése vagy Géza fejedelem Adelheid nevű feleségének feltűnése — mutatják, hogy a furcsa kútfő lejegyzője eredetileg is egybe kívánta kapcsolni a magyar és a lengyel (szláv) históriát. Hóman, illetve Grzesik filológiai érveket is hoztak amellett, hogy a rövidebb szövegezés egy hosszabb kéziratot alapul: a verzió megalkotója oly módon készített el egy István-*vitát*, hogy az eredeti történet elemeit bizonyos pontokon — például az Attila-históriánál — tömörítette, és a rendelkezésre álló szövegből csupán a számára szükséges momentumokat tartotta meg. A korábbi medievisztikai vizsgálatok eredményeihez igazodva mi is azt tartjuk valószínűnek, hogy az *archetypus* tartalmi elemeit — és szövegét — tekintve lényegében megfeleltethetett a Magyar–lengyel Krónika hosszabb redakciójának.

Még egy kérdésről kell itt szólnunk: arról, vajon tartalmazhatta-e ősforrásunk a Hartvik-legenda végéről kölcsönzött *caputokat*. Karácsonyi Béla hipotézisével szemben a magunk részéről Hómanhoz és Grzesikhez hasonlóan elképzelhetőbbnek véljük, hogy már az *archetypus*ban is szerepeltek a vonatkozó részletek. Különös — ám teljességgel nem lehetetlen — megoldásnak kellene ugyanis tartanunk, ha egyazon elbeszélő forrásból két különböző redakciós fázisban illesztettek volna be forrásunkba részleteket.

*

Arra tehát, hogy vajon mennyiben tekinthetjük egységes redakciónak a Magyar–lengyel Krónika ma ismert bővebb változatát, az ezzel kapcsolatos problémákat újra körbejárva sem sikerült egyértelműen választ adnunk. A továbbiakban — ahogyan azt a szakirodalom is teszi — a Karácsonyi Béla által kiadott hosszabb textust fogjuk *Chronicon Hungarico–Polonicum*ként elemezni, és a munkát — az egyszerűség kedvéért — olyan alkotásként szemléljük, amelynek szövege lényegében egyetlen történetíró alkotása. Tesszük mindezt azzal a megjegyzéssel, hogy a műben — bár az eredeti alakjában is a bővebb redakcióhoz hasonló szöveget tartalmazhatott — esetlegesen szerepelhetnek későbbi interpolációk. Dolgozatunk utolsó egységében — a harmadik István-legenda felhasználására vonatkozó fenti megjegyzések mellett is — a Bartoniek Emma által közölt Hartvik-textust (és nem pedig a Seitz Legendárium legen-

daszövegét) állítjuk a Magyar–lengyel Krónika megfelelő passzusaival párhuzamba.

II.

Térjünk most át a datálás problémájára: a kútfő keletkezési helyének, de főként a lejegyzés idejének a lehetséges legmegnyugtatóbb tisztázása elengedhetetlen, amennyiben forrásunkat a magyar elbeszélő hagyományhoz kívánjuk illeszteni. Karácsonyi Béla a Magyar–lengyel Krónika genezisének kérdéskörét nem tárgyalta részletesen, mindössze annyit állapított meg, hogy annak „egy olyan periódusban kellett létrejönnie, amelyet eléggé jelentős intenzitású kapcsolat és a két nép érintkezése során kialakult eleven érdeklődés meglehetősen magas foka jellemez”.⁶⁷ A *manuscriptumok* kizárólag 14–15. századi lengyelországi kódexekben maradtak ránk: ezek közül a legkorábbinak az a Zamoyski-kódex bizonyul, amely — ahogyan azt már említettük is — valamikor 1340 után, a legnagyobb valószínűség szerint a 14–15. század fordulóján keletkezhetett.⁶⁸ Ez a pontosabban meg nem határozható időpont szolgálhat vizsgálataink kiindulópontjával: a krónika első redakciójának mindenképpen a szöveg *arche-typusának* nem tekinthető első ránk maradt kézirat lejegyzése előtt kellett keletkeznie. A munka születésével kapcsolatban a szakirodalom egymástól igen eltérő álláspontokat fogalmazott meg:⁶⁹ ezek közül most csupán a leglényegesebbeket vesszük sorra.

A kutatásban a Magyar–lengyel Krónika egészen korai datálásának lehetősége is felmerült, de — ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk — a forrás megőrizte momentumok egyértelműen arra engednek következtetni, hogy a kútfő nem származhat az 1220–1230-as évek előtti időszakból. A korai genezissel kapcsolatos hipotézisek ismertetésétől e helyütt tehát eltekinthetünk. A krónikát időben igen későre helyezte Pierre David: szerinte az egyébként egyértelműen lengyel alkotásnak tekinthető munka — „Szent István lengyel nagylegendája” (*la grande vie polonaise de Saint Étienne*) — a 14. század elejének terméke lenne. A *vita* forrása egy István-életrajz lehetett, ám ez — lengyel területre érkezése előtt — olyan részletekkel és motívumokkal gazdagodott, amelyek Albericus Trium Fontium, illetve Kézai Simon tanúsága alapján a hazai történetírásban a 13. század előtt aligha bukkanhattak fel. A David szerint az Árpád-ház kihalása után lejegyzett munka olyan történelmi periódust tükröz, amikor a lengyel–magyar kapcsolatok — a Halicsért való rivalizálás után — ismét megerősödni látszottak: ennek megfelelően a Magyarországon trónra kerülő Anjou-ház és Łokietek Ulászló közeledésének időszaka.⁷⁰ Deér József a krónikában szereplő huntörténet bizonyosságára támaszkodva Anonymus *Gestá-jánál* későbbinek, ám még az Anjou-kor előtt lejegyzett munkának tartotta a

⁶⁷ Karácsonyi B.: Tanulmányok i. m. 3.

⁶⁸ David, P.: La prétendue chronique i. m. 69–70.; Karácsonyi B.: Tanulmányok i. m. 22–23.

⁶⁹ Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 5–19. A datálással kapcsolatban a szakirodalomban megfogalmazottakat röviden ismerteti: Szovák K. – Veszprémy L.: Krónikák, legendák, intelmek i. m. 766–767.; A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 224.

⁷⁰ David, P.: Les sources de l’histoire de Pologne i. m. 116–117.

szöveget: a meglehetősen konfúznak mondott elbeszélő forrást a 13. század második felére datálta, és feltételesen ismeretlen kis-lengyelországi (Krakkó környéki) egyházi személyhez kötötte.⁷¹

Ezen elképzelésekkel szemben a forrás genezisést részletesen tárgyaló, a kútfőt a 13. század első felére helyező Ryszard Grzesik nézete tűnik a szakirodalomban a leginkább elfogadottnak.⁷² A történeti munka a lengyel történész szerint az 1220–1230-as években született Kálmán szlavón herceg (1226–1241), korábban halicsi király (1214–1219, 1219–1221) udvarában. A feltételezése szerint magyar területhez, ezen belül is a Délvidékhez kapcsolható írás genezisést és lengyel földre érkezését Grzesik dinasztikus összeköttetésekkel hozza összefüggésbe. Kálmán Leszek krakkói fejedelem lányával lépett házasságra: ez a frigy magyaráztatul szolgálhat arra, hogy miért épültek be lengyel motívumok egy szlavón földön keletkezett és horvát hagyományt is tartalmazó irodalmi alkotásba. A herceg halála (1241) után a hazájába visszatért özvegy, Szalóme révén a magyar történelmet meszeszerűen tárgyaló elbeszélés könnyűszerrel eljuthatott az északabbi területekre; de alkalmat biztosíthatott erre akár IV. Béla lányának, Kingának két évvel korábban (1239) létrejött lengyel házassága is.⁷³

A magyar kutatás is átveszi azt a Grzesiknél egyébként nem túl hangsúlyosan érintett lehetőséget,⁷⁴ miszerint a hun–magyar históriát részletesen tárgyaló forrás Kalán pécsi püspökkel lenne összefüggésbe hozható. A lengyel szerzőnél olvasható hipotézis egy, a szakirodalomban nem egyszer megjelenő tévedésen alapul: Grzesik nem látszik ismerni ifj. Horváth János nézetét a több helyütt — helytelenül — a 12. századra datált és a dalmát kormányzói tisztséget is betöltött egyházi személynek tulajdonított *Vita Attilae*vel kapcsolatban.⁷⁵ A többnyire Calanus Dalmatus nevéhez kötött Attila-történet⁷⁶ aligha igazolhatja a hun hagyomány kultuszának dél-magyarországi létezését a 12–13. század fordulóján: a filológus Horváth írása révén bizonyítást nyert, hogy jóval későbbi, humanista szöveggel van dolgunk. Bár az Attiláról szóló mű reneszánsz eredetét — hipotetikusan — a lengyel kutató is felveti, ám úgy látja, hogy további vizsgálatokat igényelne a kancelláriai szerepe révén is ismert pécsi püspök és a Magyar–lengyel Krónika esetleges viszonyának vizsgálata. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy az általa 1221 utánra datált elbeszélő kútfőnek a délvidéki püspökhöz való kapcsolása kronológiai problémába ütközik: Kalánról az 1218. esztendő követően nincs adatunk.⁷⁷

⁷¹ Deér, I.: Praefatio i. m. 296–297.

⁷² Kristó Gy.: Magyar historiográfia i. m. 57–58.

⁷³ A krónika datálásáról l. Ryszard Grzesik: Książę Węgierski żonaty z córką Mścislawa Halickiego. Przyczynę do problemu czasu i miejsca powstania kroniki węgiersko-polskiej. Kwartalnik Historyczny 102. (1995: 3–4.) 24–35.; Uő.: Kronika węgiersko-polska i. m. 208–212. Mindezt összefoglalja: Szovák K. – Veszprémy L.: Krónikák, legendák, intelmek i. m. 766.

⁷⁴ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 224.

⁷⁵ Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 210–211., 216.; ifj. Horváth János: Calanus püspök és a Vita Attilae. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 4.) Budapest 1941. 28., 79–81.

⁷⁶ Magyar fordításban l. Attila, Magyarország királya élete és halála (1455 előtt). In: Krónikáink magyarul. III/1. Vál., ford. Kulcsár Péter. 76–84.

⁷⁷ Ryszard Grzesik: Kronika węgiersko-polska i. m. 210–211., 216.; Horváth János, ifj.: Calanus püspök és a Vita Attilae. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 4.) Bp. 1941. 28., 79–81.

Érdeemes azonban végigtekinteniünk Grzesik azon érvein, amelyek alapján a szöveget a 13. század első feléből származónak ítéli:

- a) A krónika egyik utolsó információjának értelmében Szent László Msztyiszláv (1219–1227) halicsi fejedelem leányával lépett házasságra: „Ezt a fiút [Lászlót] pedig Oroszország fejedelme, Mistizlaus, Halics városából, fogadott fiává fogadta, s azért, mert egyetlen leánya volt és nem fia, leányával együtt Halics országát örökös birtoklásra átadta neki és ezt esküvel is megerősítette. Miután László menyegzője ilyen módon, miként Isten elrendelte, végbement, atyja, Béla király ágynak esett és meghalt. [...] Maradt pedig László fejedelem Halicsban, a fivére pedig, Salamon Szlavóniát uralta.”⁷⁸ A forrás itt egy 1221. évi eseményt vetítene vissza a múltba: ekkor született ugyanis döntés arról, hogy II. András király András nevű fia frigyre lép Msztyiszláv lányával. Az 1221. esztendő (vagy talán inkább a házasságkötés éve: 1227) lehet tehát a datálás *terminus post quem*-je. Grzesik azt is megjegyzi, hogy a halicsi magyar jelenlétnek a lengyelekkel szemben történő igazolását a javasolt keletkezési időnél később aligha tartotta volna szükségesnek a történetíró: Halics a 13. század második felében már nem állt a magyar külpolitika érdeklődésének homlokterében. A magyar érdekek előtérbe helyezése a hazai keletkezés hipotézisét látszik alátámasztani.⁷⁹
- b) A datálás *terminus ante quem*-je Grzesik vélekedésének megfelelően az 1266. év: az ekkora már biztosan elkészült ún. nagyobbik Szent Szaniszló-legendában mutatható ki először lengyel földön a krónika ismerete. A dominikánus Vincentius Kielcensis (Kielce-i Vince) a *Vita maior sancti Stanislai*-ban a Magyar–lengyel Krónika alapján adja elő István koronakérésének történetét. A két szöveg filológiai kapcsolatára utal, hogy a lengyel szentéletrajz — a dolgozatunk tárgyát képező kútfőhöz hasonlóan — Leót nevezi meg az ezredév pápjaként.⁸⁰
- c) A kútfőben a déli területek hangsúlyos szerepeltetését, illetve a lengyel és a magyar história — mesés színezetbe öltöztetett — összefüggéseit is jól magyarázhatja az az elmélet, miszerint a mű a lengyel hercegnővel

Kalán 1192 és 1218 között töltötte be a pécsi püspöki méltóságot: *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 94. A horvát–dalmát kormányzói méltóságot is viselő püspökkel kapcsolatban l. még: *Szeberényi Gábor*: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Dalmácia és Horvátország kormányzója”. Újabb szempont a horvát–magyar perszonalunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai. Szerk. Varga Lajos – Vonyó József. Pécs 2002. 231–233.

⁷⁸ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 242.

⁷⁹ *Grzesik, R.*: Legitimierungsfunktion i. m. 148–149.; *Uő.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 210. A II. András-kori eseménynek a krónikában való megjelenítésével kapcsolatban l. még: *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. I. 382. András herceg házassága mint terminus *post quem* megjelenik már a téma francia nyelvű szakirodalmában is: *David, P.*: La prétendue chronique i. m. 48.

⁸⁰ *Grzesik, R.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 98–102., 210. *Stanislava Kuzmová*: Preaching Saint Stanislaus. Medieval sermons on Saint Stanislaus of Cracow and their role in the construction of his image and cult. Doctoral thesis. 2010. Online dokumentum: <http://www.etd.ceu.hu/2011/mpkhus01.pdf> (Letöltés ideje: 2012. november 14.) 23–34. (A koronakérés motívumával kapcsolatban l. 33.)

házasságra lépő Kálmán szlavóniai udvarában születhetett. A hipotézis elfogadása tovább szűkítené a lejegyzés lehetséges időkeretét arra a periódusra, amikor IV. Béla öccse a szlavón hercegi méltóságot betöltötte (1226–1241). Grzesik szerint a legvalószínűbb az, hogy a krónika még András halicsi királyságának idejében, vagyis az 1234. évet megelőzően létrejöhetett.⁸¹

A fent vázoltak vonatkozásában csupán néhány kisebb megjegyzést kívánunk tenni. Grzesik aligha téved azzal kapcsolatban, hogy a kútfő valamikor 1221 (1227) és 1266 között keletkezhetett; a mű szlavóniai genezisének, valamint Lengyelországba kerülésének feltételezése révén pedig sikerült komplex teóriába illeszteni az elbeszélésnek azt a sajátosságát, hogy mind a Dráván túlnak, mind pedig az északi szláv országgal való kapcsolatnak kiemelt jelentőséget tulajdonít.

Véleményünk szerint azonban — bár az ismertetett hipotézis valóban csábítóan tűnik — egyéb lehetőség sem zárható ki egyértelműen a mű keletkezési helyét (és idejét) illetően. A 13. század történetében nem volt egyedülálló jelenség, hogy egy Árpád-házi herceg a szlavón vidékeken gyakorolt hatalmat, így Kálmán bátyja, a későbbi IV. Béla (1220–1226) vagy unokaöccse, István (1246) is álltak a terület élén.⁸² Ily módon nem találnánk meglepőnek, ha a krónikában a lengyel kutató által is kimutatott horvát történelmi hagyomány nem csupán a szlavón hercegi udvarban, de a király környezetében is ismert lett volna.

Grzesik a szöveg magyarországi keletkezését egyéb érvek⁸³ mellett azzal kívánja igazolni, hogy a forrás alig hoz lengyel adatot, és ezek jórészt téves információk. Hangsúlyozza azt is, hogy a krónika — többek között Halics vonatkozásában, amelyre a lengyelek is igényt tartottak — a magyar érdekeknek látszik kedvezni. Kétségek nélkül igazat kell adnunk a poznaíi medievistának abban, hogy a Magyar–lengyel Krónika a közös történetet ígérő címe ellenére is elsősorban a magyar nép históriája. A krónikás tévedései nem szűkíthetők le ugyanakkor a lengyel vonatkozású passzusokra: a magyar hírek is torzításokkal terhesek, a Hartviktól kölcsönzött részletektől és néhány momentumtól eltekintve mesés színezetet öltenek. A szerző földrajzi tájékozottsága⁸⁴ jobb ugyan a magyar területek vonatkozásában, mint a lengyel vidékeket illetően — ebből a régióból kizárólag Krakkót vagy a szövegben a lengyel föld kapujaként szereplő Sóvárat ismeri —, ám akár a 14. századi krónikakompozícióval, akár pedig Kézaival egybevetve a mindössze néhány városra és folyóra kiterjedő ismeretek igencsak szegényesnek tekinthetők.

Végezetül Grzesikkel szemben nem látjuk úgy, hogy a krónika egyértelműen a magyar érdekeket kívánná előnyben részesíteni. Igaz lehet ez talán a koronakérés elbeszélésével vagy a halicsi magyar fennhatóságról beszámoló passzussal kapcsolatban — utóbbiban az örökös birtoklásnak vagy az isteni

⁸¹ Grzesik, R.: Legitimierungsfunktion i. m. 149.; *Uő.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 211–212.

⁸² A hercegek területi hatalmával kapcsolatban l. pl. *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 26–79.

⁸³ Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 208–210.

⁸⁴ Ezzel kapcsolatban l. Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 196–206.

rendelésnek a hangsúlyozása a terület feletti lengyel igények burkolt elvetését éppúgy jelentheti, mint egy valóban megtörtént eseménynek a múltba való visszavetítését —, ám aligha tekinthetünk a magyar nézőpontot előtérbe helyezőnek egy olyan alkotást, amely szerint a Felvidék jelentős része lengyel fennhatóság alá tartozik,⁸⁵ és Szent István állítólagos fiainak magyarországi hatalma akkor nyer legitimitációt, amikor a lengyel Boleszló kezéből a koronát elfogadják.⁸⁶ Mindezek alapján részünkről azt sem tartjuk teljességgel elképzelhetetlennek, hogy a munka a korábbi historiográfiai irodalom feltételezésének megfelelően lengyel vidéken íródott, esetleg valamely magyar hercegnő, Kinga vagy Jolán környezetében.

Talán bizonyos részleteiben igaznak bizonyulhat Hóman Bálint hipotézise: ő a 12–13. század fordulójáról származónak ítélt történetírói alkotás mögött lengyel szerzőt sejtett. Vélekedése szerint a krónikás egy, a magyarországi gestából készült kivonat alapján állíthatta össze — hibásan — a magyar uralkodók genealógiáját, és képzeletének megfelelően egészítette ki a számára homályos családi kapcsolatokat. A Hartvik-legendából tudhatta, hogy Szent István atyja a negyedik volt a fejedelmek sorában, így a magyarok feltételezett nagy uralkodója, Attila és Géza közé két, a későbbi magyar történelemben is felbukkanó uralkodónevet illesztett be elbeszélésebe (Kálmán, Béla). A Magyar–lengyel Krónika — a csecsemőkorban elhalt gyermekek mellett — Szent István négy fiáról tud, ám ez a meglehetősen torzítás is magyarázatot lelhet, ha a mesés kútfő írott forrásaként valamely kivonatot — esetleg királylistát — feltételezünk: „Pétert mindenestre azért nevezi Henriknek, mert Henrik császárral jött vissza Magyarországra s a krónika Henrik harcairól szól. A két személy nála összefolyt. Péterrel így nem tudott mit csinálni, tehát megtette a lengyel forrásból is ismert Béla és Levente testvérének. E tévedés lehetőségét a Budai krónika egy helye eléggé valószínűvé teszi. A krónikás a hercegek visszahívásáról szólva mondja: *Andream, Belam atque Leventam contra Petrum regem in regnum reducere*. Hevenyészett kivonatosnál könnyen elképzelhető egy szó felcserélése s akkor *Belam, Leventam, Petrum contra regem*-et kapunk. Ebből, vagy hasonló másolási hibából keletkezhetett e tévedés.”⁸⁷ Egyelőre tekintsünk el attól,

⁸⁵ „Ő [Meskó] egybegyűjtven teljes hadseregét, eljött a királyhoz Esztergom elé, s ott, Lengyelország és Magyarország határán, felállította sátrait. A lengyelek határai ugyanis a Duna partján, Esztergom városánál végződtek, s onnét Eger városához mentek, onnét ahhoz a folyóhoz, amelyet Tiszának neveznek és abba beleszakadván, elkanyarodtak azon folyó mentén, amelyet Ceplának mondanak, egészen Sóvárig, s ott lett végük a magyarok, ruténok és lengyelek között.” – A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 234. A krónikában leírt magyar–lengyel határ kérdésével mindössze egyetlen megjegyzés erejéig foglalkozott Györffy György (*Györffy György: István király és műve*. Bp. 2000³. 282–283.). Érinti a kérdést Bagi Dániel is: a Gallus Anonymus művének magyar vonatkozásait vizsgáló kutató arra hívja fel a figyelmet, hogy a 11. századi lengyel állam kiterjedésére vonatkozóan a Magyar–lengyel Krónikához hasonló információt őrzött meg számunkra a 12. század elején keletkezett forrás is (*Bagi Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történelemszemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében*. Bp. 2005. [Irodalomtörténeti füzetek 157.] 183–189.).

⁸⁶ „Az ütközet után pedig Boleszló fejedelem összegyűjtven Magyarország püspökeit és nagyurait, beszállott a királyi Fehérvár városába és megkoronázta a királyi koronával István király fiát, Leventét, Pétert és Bélát pedig hercegekké tette.” – A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 241.

⁸⁷ *Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 40.*

hogy az itt megfogalmazottaknak megfelelően valóban összefüggő írásbeli forrást kell-e látnunk a *Chronicon Hungarico-Polonicum* mögött. Amennyiben Hóman nézete a hibás genealógiát illetően lényegét tekintve helytálló, úgy legalábbis erősen megkérdőjelezhető a krónika esetleges magyarországi keletkezése: a szlavón herceg környezetében sem véljük valószínűnek azt, hogy ne sikerült volna a magyar uralkodók helyes családfáját fellelni.

A későbbiekben látni fogjuk, hogy a szöveg és a magyar elbeszélő hagyomány viszonyának vizsgálata sem visz minket sokkal közelebb a keletkezés kérdésének megoldásához. Mielőtt azonban a krónikával kapcsolatos filológiai problémákra rátérnénk, megvizsgálhatjuk, van-e a munkában bármilyen más mozzanat, amely további támpontot nyújthat a lejegyzés korának vagy helyének pontosabb meghatározásához.

Elsőként említhetjük itt a krónika azon passzusát, amely az Attila halála utáni periódusról számol be: a történetíró — pontosabb értesülések híján — maga találja ki az európai hódításai után a Kárpát-medencében megtelepedő uralkodó utódainak históriáját. Talán nem tekinthetjük a véletlen művének, hogy a krónikás által az Attila utáni magyar királyok sorába beiktatott két személy éppen a Kálmán, illetve a Béla nevet viseli: azon királyi hercegek nevét, akik a lengyel–magyar história lejegyzésének feltételezett időpontjában a magyar történelemben szerephez jutottak. Ez a momentum a Grzesiknél szereplő keltezés helyességét látszik alátámasztani.

Kiindulhatunk a forrás földrajzi neveiből is. Pauler Gyula Horvátország, illetve Szlavónia fogalmának megjelenítése alapján véli a szöveget a 13. század második feléből származónak.⁸⁸ Vizsgáljuk meg egy pillanatra, hogyan látja az ismeretlen krónikás a Dráva–Száva között és az ettől délre fekvő területeket! A kútforrásban három információt találunk azzal kapcsolatban, hová helyezi szerzőnk Horvát- és Szlavónországot: *a)* A régió első említése alapján úgy tűnik, a krónikás egymással azonosnak véli Horvátországot és Szlavóniát, ám nem az Adria vidékére, hanem a Dráva és Száva folyók közé teszi a területet: Aquila „megérkezett Horvátország és Szlavónia határaihoz a Száva és a Dráva folyók között, s ott felvonultak ellene Horvátország és Szlavónia fejedelmei”.⁸⁹ *b)* Egy másik passzus azt sugallja, hogy a horvát–szlavón uralkodó fennhatósága az Adriai-tenger partjára is kiterjedt: „Szlavónia és Horvátország királya pedig a tenger partján abban a városban gyönyörködött, amelyet Siplethnek mondanak: ezt Szent Pál apostol térítette meg a keresztény hitre (...)”.⁹⁰ *c)* Míg egy részletben a munka Hungáriának a Tiszán túl elterülő vidékeket nevezi, addig másutt Magyarországot és Szlavóniát egyazon területnek tartja: Kálmán, Aquila unokája „hazatért Szlavóniába, melyet a nagyatyja Magyarországnak nevezett el”.⁹¹ Bár az idézett szöveghelyek nagy terminológiai bizonytalanságot mutat-

⁸⁸ „... már megkülönbözteti Chroatiától és ismeri mint külön tartományt Slavóniát, Tótországot, a Száva és Dráva közt, a mi csak IV. Béla korában kezdett divatba jönni” – Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. I. 382.

⁸⁹ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 228.

⁹⁰ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 228–229.

⁹¹ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 229. Ugyanez az elképzelés szerepel már a krónika bevezetőjében is: A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 226.

nak, a szerző által leírtak többé-kevésbé megfelelnek a 12. század végétől jelentkező, az Adriától a Dráva–Száva közéig terjedő *tota Sclavonia* fogalmának.⁹² Pontosabb kronológiai következtetés levonására azonban a forrásrészletek semmi esetre sem adnak lehetőséget.

Ha áttérünk ezután az elbeszélésben szereplő helynevekre, észrevehetjük, hogy szerzőnk — aki mindössze Spalatót (*Siplethet*) ismeri a Délvidéken, és az ország középső területein is csak a legjelentősebb településekről, úgymint Esztergomról, Fehérvárról, Pestről vagy Egerről tesz említést — három alkalommal beszél arról a Tarca-vidéki Sóvárról, amelyet ő a lengyel király fennhatósága alá tartozónak mond.⁹³ Talán közelebb juthatnánk a forrás keletkezésével kapcsolatos problematika megoldásához, ha választ találnánk arra a kérdésre, miért éppen a *castrum Salisként* megnevezett, már Anonymusnál is szereplő⁹⁴ sárosi helynek tulajdonított különös jelentőséget a krónikás. Annál is inkább érdekes a probléma, mivel az említett erősség a kútfő azon passzusában szerepel, amelyek semmiképpen sem hozhatóak összefüggésbe a magyar krónika- és legendairadalommal.

Itt látjuk elérkezettnek az időt, hogy kitérjünk Martin Homzának a krónika keletkezésével kapcsolatos elképzeléseire. Azt az álláspontot, miszerint a szöveg a legnagyobb valószínűség szerint az 1220–1230-as években kerülhetett lejegyzésre, a szlovák történész is elfogadja, ám nem ért egyet Grzesiknek a mű szlavóniai genezisééről vallott nézeteivel. A lengyel medievistához hasonlóan ő is magyarországi forrást lát a Magyar–lengyel Krónikában, de annak születését a Felvidékhez, ezen belül pedig a Szepességhez kapcsolja: egy olyan régióhoz, amely nem is fekszik annyira távol a fentebb említett sárosi helytől. Annak alapján, hogy a nem túl jó topográfiai ismeretekkel rendelkező krónikás éppen Sóvár erősségét nevezi meg több alkalommal, első pillanatra akár hihetőnek is tűnhetne a meglehetősen problematikus történetírói alkotásnak az észak-magyarországi vidékhez való kötése. Érdekes azonban áttekintenünk, vajon mennyire áll erős lábakon Homzának az az érvelése, amelyet a mű kétnyelvű kiadásához készített bevezető tanulmányban olvashatunk. A szlovák krónikakutató a következők alapján hozza kapcsolatba a kútfőt Adolf szepesi prépost személyével:

- a) A Magyar–lengyel Krónika 2. *caputjában* részletesen kifejtett Orsolya-történet alapján Homza úgy véli, hogy a munkának olyan vidéken kellett születnie, ahol létezett a kölni szüzek kultusza. Mivel nem veti el ugyanakkor azt a Grzesik által megfogalmazott tételt sem, miszerint a kútfő valóban Kálmán halicsi király környezetében jöhetett létre, a munka lejegyzésére egyedül a Szepességet véli alkalmasnak. Amellett, hogy ezt

⁹² Kristó Gy.: A feudális széttagolódás i. m. 88–94.; Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: Annalecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. H. n. [Piliscsaba–Budapest] 2001. 269–281.

⁹³ a) A megfelelő szöveghelyet l. a 85. jegyzetben. b) „Ezután elváltak egymástól; a lengyelek fejedelme Sóvárra vonult, a magyarok királya pedig Fehérvárra, az ő kedves városába sietett.” – A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 234. c) „Miután ezeket ily módon megcselekedte [ti. Boleszló fejedelem], visszavonult saját határaihoz Sóvárra és ott vadászatokkal szerzett mulatságot magának.” – A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 241.

⁹⁴ P magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Ed. Aemilius Jakubovich – Desiderius Pais. In: SRH I. 58.; Anonymus: A magyarok cselekedetei. In: Anonymus – Kézai i. m. 22.

a vidéket Kálmán kormányozta, jelen volt itt a kölni szentek tisztelete is: a mártírok relikviáit a szepesi prépostság őrizte.

- b) A szlovák történész szerint Adolf szepesi prépost tökéletesen megfeleltethet azon kritériumoknak, amelyek a Magyar–lengyel Krónika szerzőjével szemben a forrás bizonyos sajátosságai alapján támaszthatunk. Homza a 13. századi történetíróban olyan személyt lát, aki előtt — stílusának tanúbizonysága szerint — ismert lehetett a királyi udvar kancelláriai gyakorlata. Az Attila-történetben szereplő helyszínek és az említett magyarországi településnevek azt sejtetik, hogy a krónikaíró — ha nem is fordult meg feltétlenül ezeken a vidékeken — minden bizonnyal sokat utazott. A koronakerés históriájának bemutatásakor a 13. századi szerző olyan szavakat ad a lengyel követet vigasztalni kívánó pápa szájába, amelyek barbár népséggként írják le a még alig kereszténnyé lett magyarságot.⁹⁵ Ez utóbbi momentum azt valószínűsíti, hogy a regényes elemeket felvonultató elbeszélés aligha jöhetett létre magyar származású szerző tollán. A történeti szöveg lejegyzésére a 13. század első harmadának Szepességében Homza egyetlen személyt lát alkalmasnak: azt az Adolf prépostot, aki kölni származása révén maga is jól ismerhette az Orsolya-legendát, és talán még az ereklyék Magyarországra érkezésében is szerepet játszhatott.

Homza indoklásával⁹⁶ kapcsolatban a következő megjegyzéseket tartjuk szükségesnek megtenni:

1. Ahogyan arra a fentiekben is utaltunk, a lengyel és a szlovák medievisztikával szemben úgy véljük, hogy forrásunkban nem kell feltétlenül magyar területen keletkezett kútfőt látnunk. A krónika zárása egyértelműen arra látszik utalni, hogy a mű ha nem is András halicsi királyságának és Kálmán szlavóniai dukátusának idején íródott, de mindenképpen olyan időszakban jöhetett létre, amikor a két királyi herceg északi, illetve délvidéki uralmának emléke még élénken élt. Ennek ellenére továbbra is úgy gondoljuk, hogy a műben Szent László regnálásának idejére visszavetített momentum megléte nem helyezi mindenképpen Kálmán herceg környezetébe a forrásszöveg lejegyzését: a krónikába beépített tény a dinasztikus kapcsolatok és a lengyelek halicsi érdekeltsége révén nem csupán magyar földön lehetett ismert. Elégedjünk meg itt most egyetlen lengyel kútfő idézésével! Bár Szalóme Kálmánnal való házasságáról tud a krakkói káptalannak a feljegyzéseiben az 1331. évig terjedő évkönyve is,⁹⁷ a lengyel hercegnő *vitája* — ha Szlavóniáról nem

⁹⁵ „Ne kételkedjék a te hitvallásod Isten kegyelmében és ne gondolja, hogy teljesen eltávozott tőletek az Isten, s hogy a ti keresztény népeteket a feledésnek adta, ha szent angyala által látomásban azt parancsolta nekem, hogy fejedelmet unokaöccsét, Istvánt a magyarok népe számára, amely vad és kereszténysége zabolátlan, királlyá koronázzam és koronával tiszteljem meg!” – A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 233.

⁹⁶ A fentebb ismertetett tézisek a következő helyen olvashatóak: *Homza, M.*: Uhorsko–poľská kronika i. m. 22–27.

⁹⁷ Az 1269. esztendőnél olvashatjuk a következőket: „Domna Salomea regina, relicta quondam regis Hungarorum, degens multis annis sub regula sancte Clare, germana illustris principis domni Bolezlai ducis Cracovie et Sandomirie 4. Idus Novembris obiit.” – CFH I. 121–122. (264. sz.)

is tesz említést — pontosan megörökíti annak tényét, hogyan osztották meg II. András halála után fiai a hatalmat: „Ezt követően, miután meghalt András, Magyarország királya, Kálmán és fivére, a fent említett Béla oly módon osztották meg egymás közt a hatalmat, hogy Béla a magyarországi részen lépett atyja örökébe, Kálmán pedig az oroszországi Halics felett uralkodott, és Boldog Szalóméval ezt az országot huszonöt esztendőn át kormányozta.”⁹⁸

2. Részünkről nem látjuk szükségszerűnek azt sem, hogy forrásunk számára olyan környezetet feltételezzünk, ahol a kölni szüzek relikviáit őrizték. Bár valóban meglepő, hogy a kútfő — a későbbi magyar hagyománnyal ellentétben — egy teljes fejezetet szán az Orsolya-legendának, a história nem egy alkalommal épült be a nyugati krónikák lapjain megőrzött Attila-történetekbe.⁹⁹ A kölni mártírok tisztelete — a 11. századból ránk maradt liturgikus könyv, a Nyitrai Kódex tanúsága alapján — jóval II. András kora előtt ismert lehetett Magyarországon,¹⁰⁰ és kultuszuk — igaz, főként késő középkori említésekről van tudomásunk — sem csupán a Szepességben bukkant fel.¹⁰¹ Úgy véljük tehát, hogy a krónikásnak nem kellett mindenképpen a szepesi káptalan vidékén élnie ahhoz, hogy az Orsolya-históriáról tájékozódhasson.
3. Azt gondoljuk továbbá, hogy egyetlen indok sem támasztja alá a Homza teóriájában szereplő Adolf szepesi prépost szerzőségét. Adolfról — akit 1209-ben említ először oklevél, és aki minden bizonnyal nem élt már az 1234. évben (ebből az esztendőből egy Benedek nevű prépostról szól ugyanis forrás) — nem csupán azt véli tudni a szakirodalom, hogy Meráni Gertrúd testvéreinek nevelője volt, de azt is, hogy a király megbízásából — Ráskai Demeterrel együtt — ő járt követségben a német választófejedelmeknél és a pápánál, hogy II. András gyilkossággal megvádolt sógorának, Egbert bambergi püspöknek az ügyét képviselje.¹⁰² A király-

⁹⁸ Szent Szalóme legendája. Bev. Ryszard Grzesik, ford. Kisdi Klára. In: Szentek a magyar középkorból. II. Legendák és csodák (13–16. század). Összeáll. és szerk. Madas Edit, Klaniczay Gábor, az utószót írta Klaniczay Gábor, ford. Bellus Ibolya et al. Bp. 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források) 99. L. még CFH III. 2576. (5086. sz.).

⁹⁹ L. pl. Sigebertus Gemblacensis: Chronica Sigeberti Gemblacensis. Ed. L[udwig] C[onrad] Bethmann. In: MGH SS VI. 310. Orsolya legendájáról és a Magyar–lengyel Krónikáról l. *Ryszard Grzesik*: European motifs in the Polish medieval chronicles. *Medium Aevum Quotidianum* 33. (1995) 49–53.; *Uő.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 76–82.

¹⁰⁰ *Radó Polikárp*: Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelephényi-kódex. *Magyar Könyvszemle* 63. (1939: 4.) 395.

¹⁰¹ *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium. I–III. Bp. Szeged 1998. III. 436–440.; *Mező András*: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp. 2003. 358.

¹⁰² *Pirhalla Márton*: A szepesi Prépostság vázlatos története az alapítástól egészen a vallási forradalomig. Szepesi Emlékkönyv. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1888. augusztus 23–28-án Tátrafüreden tartott XXIV. vándorgyűlésének alkalmából. Szerk. Demkó Kálmán – Roth Samu – Sváby Frigyes. Szepes-Váralja 1888. 395–396.; *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 51–52., 162–163.; *Historia Scephusii*. I. Ed. Martin Homza – Stanisław A. Sroka. Bratislava – Kraków 2009. 564. Vö. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Stud. et op. Georgius Fejér. I–XI. Budae 1829–1844. III/1. 76–81.; *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. I/1. 78–79. (243. sz.)

né környezetéhez tartozó személyről elképzelhetetlennek véljük, hogy egy, a *Chronicon Hungarico–Polonicum*hoz hasonlóan zavaros történeti alkotást jegyezzen le. Még akkor sem tartjuk Homza feltételezését valószínűnek, ha a krónikás célja nem annyira történeti feljegyzés, mint inkább egy, az anonymusi honfoglalás-históriához hasonló regényes elbeszélés létrehozása volt. Eleve megkérdőjelezhetőnek véljük a szlovák történésznek azt a módszerét, amellyel a 13. századi szerző műveltségét vizsgálja: a feltételezett krónikás helyismeretével kapcsolatban az egész műből mint egységből von le következtetéseket.¹⁰³ Teszi ezt Homza annak ellenére, hogy a *Chronicon Hungarico–Polonicum* több különféle hagyományból építkezik, és ennek megfelelően Köln vagy Aquileia említése — a lejegyző tájékozottsága vagy esetleges utazásai helyett — legfeljebb az Attila- és a Szent Orsolya-hagyomány ismeretéről, Rómáé pedig a Hartvik-legenda megfelelő szöveghelyének felhasználásáról árulkodhat.

4. Végezetül térjünk vissza még egy pillanat erejéig arra, milyen jelentőséget töltött be akár a Szepesség, akár pedig Sáros a krónika lejegyzésének idején! A számunkra érdekes periódusban a szepesi vidéket Kálmán kormányozta: II. András másodszülött fia 1229-ben már bizonyosan, de talán már az 1216. évtől jogokat gyakorolt a térségben, amely egyfajta hátországot képezhetett a halicsi királyi méltóságot egyidejűleg viselő Árpád-házi herceg számára.¹⁰⁴ A Szepességet birtokló Kálmán herceg házassága mellett több olyan momentuma is van tehát a terület történelmének, ahol a lengyel és a magyar história összefonódni látszik.¹⁰⁵ Egyéb konkrét adat híján azonban — véleményünk szerint — a Magyar–lengyel Krónikának a Szepességhez való kapcsolása aligha egyéb első hallásra talán csábítónak tűnő hipotézisnél. Korábban nagy hangsúlyt fektettünk a krónikának arra a sajátosságára, hogy a Tarca völgyében, tehát hasonlóképpen Észak-Magyarországon elhelyezkedő Sóvárat nem egy alkalommal szerepelteti. Talán a sárosi vidék erdőispánság mivolta¹⁰⁶ tükröződik a krónika azon információjában, miszerint a lengyel uralkodó erre a részre vonult volna vissza vadászni. A *castrum Salis*nak nevezett helyről — amelyet egy 1261. évi oklevél mond *districtus*nak — tudjuk, hogy sóbányászata révén a 12–13. század folyamán különálló királyi birtokközpontként működhetett, és csak ezt követően kerülhetett a terület Sáros vármegyéhez. Egy 1230-ban kelt diplo-

¹⁰³ Homza, M.: Uhorsko–poľská kronika i. m. 23.

¹⁰⁴ Zsoldos Attila: Szepes megye kialakulása. Történelmi Szemle 43. (2001: 1–2.) 25–26.

¹⁰⁵ Orbán Imre: Lengyel–magyar kapcsolatok. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994. 404–405.; Fekete Nagy A.: A Szepesség i. m. 20–2.; F. Font Márta: II. András orosz politikája és hadjáratai. Századok 125. (1991: 1–2.) 124.; Zsoldos A.: Szepes megye i. m. 29. A magyar–lengyel kapcsolatokról l. még Kristó Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 11–12. században a források tükrében. Történelmi Szemle 42. (2000: 1–2.) 14–15.; Grzesik, R.: Megjegyzések a középkori lengyel krónikákban i. m. 490–492.

¹⁰⁶ Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. (Nemzet és emlékezet) 407–408.

ma hangsúlyozza a Sóvárhoz vezető útvonal fontosságát is:¹⁰⁷ a helynév minden bizonnyal ezen, a lengyel területek felé haladó út kiemelkedő jelentősége révén kerülhetett be krónikánkba, és nem pedig azért, mert egy hipotetikus szepességi krónikás Magyarország északi vidékein rendelkezett helyismerettel.

Fejtegetéseinkkel arra szerettünk volna rávilágítani, hogy sem Ryszard Grzesiknek a Magyar–lengyel Krónikában szlavóniai lejegyzésű szöveget sejtő, sem pedig Martin Homzának a kútfő szepességi keletkezését bemutató tézisei mellett nem szólnak kikezdehetetlen érvek. A kútfő lejegyzésének helyével kapcsolatban pontosabbat magunknak sem sikerült meghatároznunk, ám vélekedésünk szerint — a krónika szlovák, illetve lengyel kutatójával ellentétben — nem kell feltétlenül magyar földön született elbeszélést látnunk a 13. századi historiográfia igencsak problematikus — és ráadásul magyarországi kéziratban ránk sem maradt — alkotásában.

Témánk szempontjából sokkal nagyobb jelentősége van a keletkezés idejének: ezzel kapcsolatban annyit állapíthatunk meg, hogy — Grzesik teóriáját elfogadva — a Magyar–lengyel Krónikára alighanem egy, a 13. század közepe táján vagy inkább valamivel azt megelőzően keletkezett forrásszöveggént kell tekintenünk. A kútfő genezisére vonatkozó kérdések újbóli körüljárása a forrást övező számos bizonytalanság ellenére is azt mutatja, hogy — amennyiben az elbeszélésnek a magyar krónikáshagyományhoz fűződő viszonyát kívánjuk meghatározni — nagy valószínűség szerint a II. András-kori (írott) hagyományban kell a krónika előzményeit vagy párhuzamait keresnünk.

III.

A következőkben egyetlen elemét kívánjuk megvizsgálni annak a már fentebb is vázolt teóriának, amelyet Ryszard Grzesik a 13. századi elbeszélés lehetséges forrásainak vonatkozásában megalkotott: a lengyel történész a magyar krónikacsaládhoz tartozónak ítélte a szöveget, és azt — bizonyos momentumaiiban — a napjainkra már elveszett *Gesta Ungarorum*mal rokonította.¹⁰⁸ Monográfiájában külön fejezetet szentelt elbeszélő hagyományunk és a Magyar–lengyel Krónika kapcsolatának: az erre vonatkozó észrevételeit részben olyan szövegparhuzamokra építette, amelyekre korábban Hóman Bálint is felhívta már a figyelmet. Grzesik — a Szent László-kori ősgestát feltételező dolgozat nyomdokain járva — arra a következtetésre jutott, miszerint az elsősorban Anonymus regényes elbeszélésével és a krónikakompozícióval kimutatható egyezések egyetlen, napjainkra már elveszett ősforrásra lennének visszavezethetőek.¹⁰⁹ Miután azonban Hóman téziseit ma már többszörösen meghaladottaknak tekintik a hazai krónikakutatás,¹¹⁰ kérdésessé válhat, mennyi hitelt adhatunk az

¹⁰⁷ Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása i. m. 410. Az útvonal fontosságáról l. még: Draskóczy István: Sáros megye vámhelyei a 14. században. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 49.

¹⁰⁸ Grzesik, R.: Sources of a story i. m. 98–99.

¹⁰⁹ Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 55–76.

¹¹⁰ Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 37–39. Hasonló szövegparhuzamokat állapított meg Hóman Albericus Trium Fontium krónikája és a magyar elbeszélő források között, ezeket azonban

általa 1925-ben összegyűjtött párhuzamoknak. Bizonyos szövegazonosságokat feltüntetett egyébként a Magyar–lengyel Krónika 1938. évi kiadása is:¹¹¹ ezekkel kapcsolatban a kútfőt kiválóan ismerő Karácsonyi Béla is megjegyezte, hogy míg a krónika Deér megállapította textusában a Hartvik-legendával való szövegazonosságok kiemelése igencsak jó szolgálatot tesz a kutató számára, addig egyéb helyeken „feleslegesen, zavaróan hat a más forrásokkal csak áttételesen, erőszakosan párhuzamba állítható motívumok elűző betűtípussal szedése”.¹¹² A Karácsonyi megfogalmazta kritika nyomán jelen írás egyik feladatának azt tartjuk, hogy a Hómannál, Deérnél és Grzesiknél jelzett filológiai egyezéseket — legalább részben — újra görcső alá vegyük. Vizsgálatunk tárgyát az képeznék, vajon igazolhatnak-e akár ezen részletek, akár az elbeszélés más passzusai bármiféle közvetlen hatást a hazai historiográfia alkotásai és a Magyar–lengyel Krónika között.

Elöljáróban érintenünk kell itt egy másik problémát is: a 13. század eleji magyar elbeszélő hagyomány kérdéskörét. Ha ugyanis a hazai tradícióhoz kívánjuk kapcsolni szövegünket, pontosan látnunk kell azt is, hogy a magyar krónikairodalom fejlődésének mely fázisához illeszkedhet a meglehetősen problematikus, mesés redakció. Grzesik ugyancsak szükségesnek vélte, hogy lengyel olvasói számára rövid összefoglalást nyújtson a magyar ősgestakutatás szerteágazó irodalmáról. Írásában hangsúlyozza, hogy az az eredeti gestaváltozat, amely valószínűleg a 11. században keletkezett, számos átíráson és bővítésen ment keresztül az évszázadok folyamán, ám nem igyekszik pontosabban meghatározni, hogy a Magyar–lengyel Krónika a *Gesta Ungarorum* mely redakciós fázisával mutathat rokonságot. A szakirodalmi áttekintés alapján úgy tűnik számunkra, hogy a lengyel medievista előtt ismeretlen volt Kristónak a magyar gestakompozíció 1235 körüli átdolgozásával kapcsolatos teóriája:¹¹³ a Magyar–lengyel Krónikát — több helyütt Hóman álláspontját idézve — 11–12. századi szövegekkel kívánta összefüggésbe hozni.¹¹⁴ Így dolgozatunkban szeretnénk azt is megvizsgálni, mi az, amit a (talán Szlavóniában lejegyzett) történetírói alkotás esetleg saját korának, a 13. század első felének hazai hagyományával kapcsolatban árul el.

Vállalkozásunkkal igencsak ingoványos talajra lépünk: nem csupán a Magyar–lengyel Krónika keletkezésével kapcsolatban merülnek fel megválaszolatlan kérdések, de a II. András uralkodásának végén (esetleg IV. Béla regnálásának elején) elkészült gestaredakció vonatkozásában sem tudunk szinte semmi

már Latzkovits László sem tekintette filológiai egyezéseknek: *Latkovits László: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged 1934. (Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.)* 89. Hóman téziseinek kritikájával kapcsolatban l. még: *Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp. 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)*; *Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. (Irodalomtörténeti könyvtár 20.)* 647–672.

¹¹¹ ChHP (ed. Deér)

¹¹² *Karácsonyi B.: Tanulmányok* i. m. 56.

¹¹³ *Kristó Gy.: Egy 1235 körüli* i. m. 234–235., 237–238.

¹¹⁴ *Grzesik, R.: Kronika węgiersko–polska* i. m. 54–55., 75.; *Uő.: Sources of a story* i. m. 99.

pontosabban meghatározni. Kristó Gyula 1974-ben, amikor felvetette a hazai krónika egy 1235 körüli átírásának lehetőségét, annak létrehozásához bizonyítékként a Riccardus-jelentés egy szófordulatát hozta fel: a domonkos szerzetes talán már erre a szövegre utalhatott, amikor a keresztény magyarok történetéről (*gesta Ungarorum Christianorum*) beszélt. Riccardus tanúbizonysága alapján elképzelhető, hogy ez a feltételezett 13. századi munka a magyar őstörténet vonatkozásában nem a magyarságnak a nyugati hagyomány nyomán Anonymusnál is megjelenő szkíta eredetmondáját tartalmazhatta, hanem az akkor az érdeklődés középpontjában álló keleti Magyarország (*Ungaria maior*) valamiféle leírását. A redakció tartalmával kapcsolatban még egy további megjegyzést találunk Kristónál: a szöveg már rögzíthette Szent István feleségének, Gizellának azt a negatív vonásokkal felruházott portréját, amely a Gertrúd-merénylet nyomán jelent meg a magyar tradícióban.¹¹⁵ A 13. századi gestakompozícióval kapcsolatos meglehetősen homályos képet a további kutatásoknak sem sikerült sokban árnyalniuk.¹¹⁶ Bár a hun–magyar történet kapcsán többen megjegyezték, hogy annak bizonyos momentumai már Kézai előtt is létezhetek történeti irodalmunkban,¹¹⁷ semmi sem szolgáltat egyértelmű bizonyítékot arra, hogy az Attila-történet valóban lejegyzésre került volna az 1240-re már minden bizonnyal elkészült gestában. Nemrégiben a Gertrúd-merénylet reprezentációját a hazai és külföldi elbeszélő irodalomban vizsgáló Körmendi Tamás a 13. század közepi magyar történet egy további momentumára következtetett: az 1235 körüli gestában Gertrúd halálával kapcsolatban is olvasható lehetett már valamiféle híradás.¹¹⁸

¹¹⁵ Kristó Gy.: Egy 1235 körüli i. m. 229., 234., 238. Relatio fratris Ricardi. Ed. Iosephus Deér. In: SRH II. 535.

¹¹⁶ Szükségesnek tartjuk ezen a ponton megjegyezni, hogy Kristó írásain végigtekintve korántsem látjuk egyértelműnek, hogy pontosan mikorra is tette a szegedi történész a Riccardusnál említett keresztény magyarok gestájának a keletkezését (1235 körül, 1192–1210, 1192–1240), illetve azt sem, hogy pontosan hány krónikafázissal és milyen mértékű átdolgozásokkal számolt a 13. század elején. Változni látszik Kristó álláspontja annak tekintetében is, hogy a Riccardusnál megőrzött és a keresztény magyarok gestájához kötött honfoglalás-történet, illetve Gizella torz alakja egyszerre avagy külön-külön kerültek-e be krónikáirodalmunkba. Vö. Kristó Gyula: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. Magyar Könyvszemle 88. (1972: 3–4.) 171–172.; *Uő.*: Egy 1235 körüli i. m. 235–237.; *Uő.*: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp. 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 135.) 19., 42–43., 98–134.; *Uő.*: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged 2000. 217–219.; 221–226., *Uő.*: Magyar historiográfia i. m. 44., 65–66. A továbbiakban — az egyszerűség végett — egyetlen redakcióról beszélünk majd: arról a feltételezett legkésőbbi átdolgozásról, amely a Magyar–lengyel Krónika lejegyzésének idejére készen lehetett már. El kell itt mondanunk továbbá azt is, hogy a kutatás általában nem feltételezett krónikafolytatást a 13. század első felében — ez alól Kristó Gyula mellett az 1210 körül összeállított Nemzeti Krónikával számoló Csóka J. Lajos is kivétel (*Uő.*: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 527–561.). Szovák Kornél Kristó érveit nem találja ugyan meggyőzőeknek, ám — ha csak egyetlen megjegyzés erejéig is — hasonlóképpen valószínűsíteni látszik egy II. András-kori szerkesztés meglétét. L. *Uő.*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. Századok 134. (2000: 1.) 138.: 97. jegyz.

¹¹⁷ Györffy Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet i. m. 188–193.; Veszprémy L.: Utószó i. m. 160.

¹¹⁸ Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére. Szerk. *Uő.* – Thoroczkay Gábor. Bp. 2009. 205.

Ha ennek megfelelően kívánjuk tehát elhelyezni a Magyar–lengyel Krónikát a hazai történeti irodalomban — egyelőre attól függetlenül, hogy azt valóban rokoníthatjuk-e valamilyen konkrét, a magyar krónikacsaládhoz tartozó szöveggel — a következőket mondhatjuk el: A 13. század derekán vagy azt megelőzően lejegyzett mesés történet szerzőjének rendelkezésre állhatott nem csupán a Riccardus által *scripta antiquorum*-nak nevezett régi gesta,¹¹⁹ de egy, a zavaros elbeszéléssel nagyjából azonos időben keletkezett átdolgozott magyar történet is: ez bizonyos elemeiben a 12. század végi szövegváltozathoz képest is torzult hagyományt tartalmazhatott. A Magyar–lengyel Krónikában bemutatott Attila-história kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül Anonymus 1210 körül íródott regényes művét, amely a magyar krónikásirodalomban először beszélte el hosszabban a pogány magyarság történetét.¹²⁰ Vizsgálunk kell ugyanakkor azt is, hogy hogyan viszonyul az általunk tárgyalt mesés mű a Kézainál lejegyzett hunttörténetéhez. Végezetül szólnunk kell a hagiográfiai munkákról is: a Hartvik-legenda mellett — elvileg — a *vitairodalom* más termékei is rendelkezésére állhattak a 13. század közepén alkotó krónikáirónak. Ezekkel a szövegekkel kísérlelhetünk meg tehát párhuzamokat kimutatni.

*

Dolgozatunkban elsőként a mű három egységének — az Attiláról szóló fejezeteknek, a mesés elemekkel kiegészített István-életrajznak, valamint a szent király halála utáni történetet elbeszélő *caputok*nak — bizonyos passzusait tesszük részletesebb elemzés tárgyává, hogy megtudjuk, vallanak-e ezek a részek a krónikának a magyar elbeszélő hagyományhoz fűződő viszonyáról. (A korábbiakban a szöveget — mivel annak tartalmi elemeit vizsgáltuk —, célszerűbbnek láttuk magyar nyelven idézni, a következőkben azonban latinul közöljük a filológiai vizsgálat tárgyává tett szöveghelyeket.)

I. Mindössze néhány mozzanatot szeretnénk kiemelni a munka első három fejezetében olvasható rendhagyó Attila-történetből:

1. A Magyar–lengyel Krónika prólogusában a magyarok keleti eredetéről olvashatunk (*ad orientalem regionem Ungarorum*):¹²¹ Kristó Gyula Riccardus említése alapján úgy vélte, hogy a hazai gesta a 13. századot megelőzően csupán ezt a homályos utalást tartalmazhatta a magyarság származását illetően.¹²² A krónika ezen megjegyzését azonban korántsem tartjuk elégségesnek ahhoz, hogy bármiféle közvetlen kapcsolatot lássunk a 11–12. századi írott hagyomány és a jelen dolgozatban tárgyalt elbeszélés között.

2. Hóman nyomán Grzesik nagy hangsúlyt fektetett azokra a szövegpárhuzamokra, amelyek a Magyar–lengyel Krónika Szlavónia-leírása, valamint az

¹¹⁹ Relatio fratris Ricardi i. m. 536.

¹²⁰ Az Attila-hagyomány magyarországi megjelenésével kapcsolatban l. *Kristó Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk?* In: *Uő.: Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp. 1983. (Nemzet és Emlékezet) 313–329.

¹²¹ ChHP (ed. Karácsonyi) 9., ill. ChHP (ed. Deér) 299.

¹²² *Kristó Gy.: Egy 1235 körüli i. m. 232.*

Anonymusnál olvasható Szkítia-bemutató között fellelhetők. III. Béla névtelen jegyzője a vizsgált kútfőhöz hasonló szavakat alkalmazott akkor is, amikor Attila mesés gazdagságáról számolt be, de felbukkan az arany, az ezüst és a drágakövek említése a 14. századi krónikakompozíció azon részletében is, amely Salamon király és Géza herceg belgrádi zsákmányszerzéséről számol be. A lexikális egyezések — ha csekély mértékük miatt a forrásrészleteket egymással közvetlenül nem is rokonítják — a lengyel kutató szerint a szövegek közös ősforrására vallhatnak.¹²³

<p>Anonymus c. 1. Nam ibi habundat aureum et argentum, et inventiuntur in fluminibus terre illius preciosi lapides et gemme. c. 14. Et dum ibi per plures dies habitassent, dux et sui videntes fertilitatem terre et habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium de fluminibus Thiscie et Budrug, terram ultra, quam dici potest, dux Arpad et sui dilexerunt.</p>	<p>Chronicon Hungarico-Polonicum c. 1. (...) esset locupletatus argento et auro et gemnis pretiosis hominumque et animalium, volucrum et bestiarum silvestrium maxima multitudine ita, ut deliciae mundi ex omni parte ei affluerent.</p>	<p>Simonis de Keza c. 5. Regio quidem Meotida Perside patriae est vicina, quam undique pontus preater vadum unum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiat.</p>	<p>Chronicon Hungarici composito saeculi XIV (S, V) c. 108. Hungari ergo capta civitate sequenti die postquam ignis resederat, videntes scrobes Grecorum deicentes tulerunt exinde aureum multum et argentum, lapides pretiosos gemmasque precludas et thesaurum fere inestimabilem.</p>
--	--	--	---

Véleményünk szerint a fent idézett részletekben¹²⁴ kimutatható azonosságok korántsem elégségesek olyan messzemenő következtetések levonására, mint amelyeket ezekkel kapcsolatban Grzesik megfogalmazott. A kútfők lejegyzői által alkalmazott szókincs hasonlósága aligha igazolhat bármiféle filológiai összefüggést az elbeszélő források között: a passzusok legfeljebb arról tanúskodnak, hogy milyen toposzokat alkalmazott a kor krónikása, amikor egy gazdag vidéket kívánt ábrázolni. Hasonlóképpen vélekedhetünk azokról a látszólagos egyezésekről is, amelyek a vidék sík jellegével kapcsolatban a Magyar–lengyel Krónika mellett más kútfőben is fellelhetők.

3. Végül térjünk ki arra a momentumra, amely azt a tájat írja le, ahová Attila a Dunán átkelve népével megérkezik! A forrásrészletet — a pásztorok említése révén — Anonymus azon passzusaival rokonította ezidáig a forráskutatás, amelyek Pannóniát a rómaiak legelőjeként mutatták be.¹²⁵

Bár a pásztorok szerepeltetése kétségkívül figyelmet ébreszthet, a szövegrészletek¹²⁶ között itt sem mutatható ki egyértelmű filológiai egyezés. Amennyiben krónikásunk bármiféle írott feljegyzéssel rendelkezett volna, úgy aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy éppen a kifejezés specifikumát adó *Romanorum* terminust

¹²³ Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 60–63.

¹²⁴ P. magistri i. m. 34., 53.; ChHP (ed. Karácsonyi) 10., ill. ChHP (ed. Deér) 300.; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 144.; Chronicon Hungarici composito saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 373.

¹²⁵ Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 37.; Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 64–65.

¹²⁶ A vizsgált szöveghelyeket l. ChHP (ed. Karácsonyi) 18–19., ill. ChHP (ed. Deér) 303.; P. magistri i. m. 45–46.

hagyta volna el eredeti szövegéből. Ha esetleg szóban tájékoztatták őt a magyar historiáról, akkor lehetséges, hogy informátora elbeszélése révén eljutott hozzá a Pannóniában nyájakat legeltető római pásztorok motívuma, ám utólag a közlésnek csak egyetlen elemére emlékezett. Magának a *pastores* kifejezésnek a használata az adott szövegkörnyezetben, a szántóvetőkkel párba állítva azonban — úgy véljük — korántsem utal teljes bizonyossággal arra, hogy a krónikás valóban az Anonymusnál is fellelhető tradíciónak egy változatát jegyezte volna le. Ha azonban mégis így tett, úgy talán az sem elképzelhetetlen, hogy az esetleg nem is magyar földön alkotó történetíró az európai hagyományból ismerte ezt az elemet.¹²⁷

Bár a fentiekben nem tértünk ki valamennyi párhuzamra, amelyet akár az 1938. évi szövegkiadás, akár pedig Hóman és Grzesik feltüntettek, a tárgyalás részletek jól illusztrálják, hogy az egyébként igencsak vegyes információkat egymás mellé helyező, a horvát tradícióra is építő Attila-történetnek a magyar krónikáshagyománnyal való rokonságát filológiai egyezésekkel igazolni kívánó teória igencsak gyenge lábakon áll.

II. A krónika második egysége — amennyiben a magyar gestaszerkesztménnyel való esetleges szövegbeli egyezéseket kívánjuk tárgyalni — azért tűnhet számunkra kevésbé érdekesnek, mert a Géza és Szent István uralkodásáról szóló beszámoló nagyrészt a Hartvik-legenda textusán alapul.

1. Érdeemes itt azonban egyetlen apró, az eredeti legendaszövegtől való eltérést megemlítenünk. Hóman a mesés historiának a magyar krónikáshagyománnyal való rokonításakor többek között azt az érvet használta bizonyítékul, hogy elbeszélésünk — a vélekedésének megfelelően a Szent László-kori ősgesta nyomait őrző Albericus Trium Fontiumhoz vagy a Knauz-krónika családjához hasonlóan — tartalmazta szent Imrével kapcsolatban azt a torzult hagyományt, miszerint ő István király *egyetlen fia* volt.¹²⁸ A részletet Hóman óta több alkalommal is tárgyalta a hazai forráskutatás, és a különböző korokból ránk maradt szövegekben felbukkanó *filius unicus* fordulatot a magyar legendairadalomból eredeztetett torzulásként értelmezte.¹²⁹ Csóka J. Lajos a szövegromlást a *Legenda maiorra* vezette vissza: ennek textusát szó szerint vette át Hartvik püspök, majd a Hartvikot felhasználó, a 12–13. század fordulóján létrejött Szent László-legenda is kiemelte, hogy a felnőtt Imre akkor már egyetlen fia volt Szent Istvánnak:¹³⁰

A bencés filológus szerint a későbbi torzulások — amelyek az eredeti szövegeket leegyszerűsítve már csupán az egyetlen fiú hagyományát őrizték meg — az alábbi legendarészletek félreértésén alapulnak.¹³¹

¹²⁷ A motívumnak külhoni, illetve a magyar történetírásban való megjelenésével kapcsolatban l. *Kristó Gyula*: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: *Úó.*: Tanulmányok az Árpád-korról i. m. 132–190., kül. 178–182.

¹²⁸ *Hóman B.*: A Szent László-kori i. m. 27., 39.

¹²⁹ L. pl. *Bollók János*: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik, bev. Köpeczi Béla. Bp. Gondolat, 1986. 61–75.: 74–75.; *Rokay Péter*: Krónikatanulmányok. Debrecen 1999. 152–155.

¹³⁰ *Csóka J. L.*: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 654–656.

¹³¹ *Legenda Sancti Stephani regis* i. m. 390–391., 427.; *Legenda Sancti Ladislai regis*. Ed. Emma Bartoniek. In: *SRH II.* 520–521.

<p>Legenda maior c. 15.</p> <p>Multis enim modis correptione divine succubuit, tribus annis infirmitate continua laborans. Postquam inde propitiationis dei medicamine convaluit, iterum eterni per secreti consilii quandam examinationem in filiorum suorum obitu sensit imminere verbera quod in ipsis infantie gradibus insontes, qui dedit, abstulit. De quorum morte mestitiam genitor propter amorem filii superstitis, sancte indolis viri Henrici solatio conpescuit. Quem quasi iam unicum diligens affectu precibus Christo cottidianis et eius genitrici virgini perpetue commendavit.</p>	<p>Legenda Hartviciana c. 19.</p> <p>Multis enim modis correctioni divine subcubuit, tribus annis infirmitate continua laborans. Postquam inde propiciationis dei medicamine convaluit, iterum iudicis eterni per secreti consilii quandam examinationem in filiorum suorum obitu sibi sensit imminere verba quos in ipsis infantie gradibus insontes qui dedit, abstulit. De quorum morte mestitiam obortam genitor propter amorem filii superstitis, bone indolis pueri Henrici solatio conpescuit. Quem quasi iam unicum caro diligens affectu precibus Christo cottidianis et eius genitrici virgini perpetue commendavit.</p>	<p>Legenda sancti Ladislai regis c. 6.</p> <p>Igitur, auctoritate summi pontificis impetrata, sanctorum corpora, videlicet beati Stephani regis, qui primus Ungaris viam 'salutis eterne' demonstravit, et filii eius Sancti Himerici, – qui cum esset filius regis unicus, peteretque sibi divinitus revelari, quid offerre deo posset acceptius, essetque ei responsum virginitatem esse deo gratissimam, contra voluntatem coniugii et contra spem posteritatis in regni successore, votum deo virginitatis obtulit – corpora Sancti Gerhardi martyris et beatorum Andree et Benedicti mirabiliter fecit canonizari.</p>
--	--	---

A probléma megvilágításához kis mértékben talán, de a Magyar–lengyel Krónika is hozzájárul: míg a történet lejegyzője a 9. *caput*ban szinte változtatások nélkül látszik idézni Hartvik püspököt, addig a 10. fejezetben az előttünk ismert legendaszöveget részben erősen lerövidíti, részben pedig ki is egészíti:

<p>Legenda Hartviciana c. 19.</p> <p>Multis enim modis correctioni divine subcubuit, tribus annis infirmitate continua laborans. Postquam inde propiciationis dei medicamine convaluit, iterum iudicis eterni per secreti consilii quandam examinationem in filiorum suorum obitu sibi sensit imminere verba quos in ipsis infantie gradibus insontes qui dedit, abstulit. De quorum morte mestitiam obortam genitor propter amorem filii superstitis, bone indolis pueri Henrici solatio conpescuit. Quem quasi iam unicum caro diligens affectu precibus Christo cottidianis et eius genitrici virgini perpetue commendavit.</p> <p>c. 19.</p> <p>Videns enim se solum, sine spe posteritatis derelictum, pietatis affectum doluit, sciens vero scriptum, 'non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum' et illud in canonibus, neminem propter obitum carorum nimium debere contristari, deposito merore se totum contulit ad quendam largitatem misericordie divine. (...)</p> <p>c. 20.</p> <p>(...) Vix unquam ad risum labia movit recolens scriptum: 'risus dolore miscebitur et extrema gaudii luctus occupat, semper sic apparens, ac si ante tribunal Christi staret (...).</p>	<p>Chronicon Hungarico-Polonicum c. 9.</p> <p>Multis modis correctioni divine subcubuit: tribus annis in infirmitate continua laboravit, permissionem in se ipso, sicut in beato Iob, iudicis eterni per secreti consilii examinationem in filiorum suorum obitu sensit imminere verbera, quos in ipsis infantie sue gradibus teneros quos dedit, abstulit. De quorum morte mestitiam obortam genitor, propter amorem superstitis bone indolis pueri, Henrici, sancte indolis viri Henrici solatio conpescuit: quem quasi iam unicum caro diligens affectu, precibus Christo commendans, et eius genitrici Virgini perpetue commendavit.</p> <p>c. 10.</p> <p>Videns autem beatus Stephanus sine spe posteritatis solum derelictum, et unicum filium suum sepultum, pietatis affectu doluit super filio suo multis diebus, vix unquam ad risum labia movit, sed semper sic apparens, ac si ante tribunal Christi staret.</p>
---	--

A részletek¹³² összevetése alapján láthatjuk, hogy a Magyar–lengyel Krónika szerzője is úgy tudta, hogy Istvánnak több, csecsemőkorban elhalt gyermeke volt; ennek ellenére azonban egy fejezettel később saját maga nevezte — az előző passzus információját pontatlanul visszaadva — egyetlen fiúnak Imrét. Szerzőnk saját maga is alakított az István-*vita* szövegén: kézenfekvőnek tűnhet, hogy az Imre temetésére vonatkozó tagmondatot a *filium unicum* kifejezéssel ő maga szúrta be — a korábban elmondottakat kissé pontatlanul visszaadva — elbeszélésébe. Egy dolog világosan látszik azonban: a fordulat mindenképpen az *eredeti tradíció ismeretében* került be a lengyel–magyar történetbe. Nem tűnik tehát igazolhatónak azon tétel, miszerint a krónika az említett ponton feltétlenül az Istvánnak csupán egyetlen fiáról tudó magyar gestairódomalom valamiféle (közvetett) ismeretét tükrözné. Biztos-e ugyanakkor, hogy ezt az eshetőséget el kell vetnünk? Albericus világhírókrónikája, a *Missale Strigoniense*,¹³³ illetve a Knauz-krónika családjához tartozó szövegek alapján elképzelhető, hogy a 13. századi Magyarországon ténylegesen létezett olyan hagyomány, amely akár a László-, akár pedig az István-legendák szövegének torzulása következtében már valóban a szent király egyetlen fiának tartotta Imrét. Bár a Magyar–lengyel Krónika szerzőjének nem kellett feltétlenül találkoznia ezzel a tradícióval, egy részlet talán figyelmet érdemel: forrásunkhoz hasonlóan mind a francia kútfő, mind pedig a *Chronicon Knauzianum* Imre halála kapcsán rögzíti a filológiai irodalomban hosszas viták tárgyává tett *unicus* jelzőt:¹³⁴

<p>Albericus Trium Fontium (1041) Sanctus rex de Ungaria Stephanus primus christianus Ieche filius vivente patre decessit et a primo duce Almo septimus, filium habuit unicum virum sanctum nomine Hemericum, qui vivente patre decessit.</p>	<p>Chronicon Knauzianum (Kn) Hic habuit filium unicum Sanctum Emericum, qui decessit in virginitate ante patrem et ascriptus est catalogo sanctorum.</p>	<p>Chronicon Hungarico-Polonium c. 9. (...) et unicum filium suum sepultum (...)</p>
--	---	---

Mindennek ellenére azonban — mivel a fordulat használatával kapcsolatban egyértelműen nem tudunk állást foglalni — úgy látjuk, hogy a Magyar–lengyel Krónika e részlete¹³⁵ sem lehet alkalmas azon hipotézis alátámasztására, miszerint szövegünk és a hazai krónikáshagyomány között közvetlen kapcsolatot kellene feltételeznünk.

2. A krónika nem kölcsönöz valamennyi Szent István korával kapcsolatos információt Hartvik püspöktől. A koronakérés kibővített történetében helyezi el azt a Hóman és Grzesik által is kiemelt momentumot, miszerint az esztergomi székesegyházat Szent Adalbert tiszteletére alapította első királyunk.¹³⁶ A hír érdekességét ismét az adja, ami az Imrével kapcsolatos hagyományát is: a vé-

¹³² Legenda Sancti Sancti Stephani regis i. m. 427., 429.; ChHP (ed. Karácsonyi) 52–53., 54–55., ill. ChHP (ed. Deér) 314–315.

¹³³ L. *Bollók J.*: Szent Imre alakja i. m. 74–75.

¹³⁴ Chronica Albrici i. m. 786.; Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta. Ed. Emma Bartoniek. In: SRH II. 329–330. (A kérdéses hagyományt a Zágrábi Kódexben fellelhető szövegváltozat őrzi, ám nem tartalmazza azt a Párizsi Kódex [Cornides-kódex].)

¹³⁵ ChHP (ed. Karácsonyi) 54., ill. ChHP (ed. Deér) 315.

¹³⁶ *Grzesik, R.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 66.

dőszent nevét az Árpád-kori magyar történelem kútfőinek sorában a Magyar-lengyel Krónika mellett ugyancsak Albericus Trium Fontium feljegyzése őrizte meg.¹³⁷

<p>Albericus (1010) (...) sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit, et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonii in honorem sancti Adalberti instituit (...)</p>	<p>Chronicon Hungarico-Polonicum c. 7. Crastina autem die, orto iam sole conveniunt simul et osculum pacis acceperunt, simulque complexu manibus ad kathedralem ecclesiam Strigoniensem, que tunc in honorem sancti martyris Adalberti, Polonorum et Ungarorum apostoli novo opere fabricabatur, pervenerunt.</p>
--	---

Kérdéses azonban, hogy az egyezés alapján közös forrást kell-e sejtenuünk Albericus és *Chronicon Hungarico-Polonicum* híradása mögött. Ahogyan azt a francia forrás tanulmányozása során mind Latzkovits László, mind pedig Csóka J. Lajos kiemelte,¹³⁸ a székesegyház Adalbert-patrocíniuma a korban közismert információ lehetett: nem kell tehát feltétlenül olyan írásbeli tudósítást feltételeznünk, amely István történetébe az esztergomi egyház védőszentjének nevét is beépítette.

3. A magyar elbeszélő hagyomány és a dolgozatunkban vizsgált kútfő viszonyának megismerése szempontjából talán legérdekesebb az a krónikarészlet, amely Szent Istvánnak — a forrás szerint egyébként második — feleségéről beszél.¹³⁹ Bár Gizellát a szöveg nem nevezi meg, a Magyar-lengyel Krónika vélhetően a vele kapcsolatban 1213 után kialakult hagyományt tükrözi. A Gertrúd-merényletet követően épülhetett be a magyar gestába az a tradíció, amely II. András német származású feleségének bűneit István szintén idegenből jött hitvesére vetítette vissza: ezt az elbeszélést tartalmazhatta már a 13. század első évtizedeiben létrejött keresztény magyarok gestája is.¹⁴⁰ Talán krónikásunk azért adott elbeszélésében két feleséget is Szent Istvánnak, mert a Gizelláról szóló egymással ellentétes híradások megtévesztették: úgy vélte, a jámbor királyné és a gonoszságairól elhíresült asszony két különböző személy lehetett. Közvetlen filológiai egyezések itt sem mutathatók ki a krónikakompozícióval, ám a későbbiekben fiktív genealógiával is kibővített Gizella-történetnek számos eleme — így például az az adat, miszerint István halála után az özvegyen maradt királyné idegen származású fivérét támogatta a trónon — felbukkan forrásunkban.¹⁴¹

¹³⁷ *Chronica Albrici* i. m. 779.; ChHP (ed. Karácsonyi) 41–42., ill. CHP (ed. Deér) 311.

¹³⁸ Csóka J. L.: A latin nyelvű történelmi irodalom i. m. 653.; Latzkovits L.: Alberik világkrónikájának i. m. 80., 91–92.

¹³⁹ Grzesik, R.: *Kronika węgiersko-polska* i. m. 67–70.

¹⁴⁰ Gizella alakjával kapcsolatban részletesebben l. Kristó Gy.: Szent István és családja i. m. 221–224.

¹⁴¹ ChHP (ed. Karácsonyi) 55–56., 60–61., 65., illetve ChHP (ed. Deér) 315., 317., 317. *Chronicon Hungarici* i. m. 320., 322–323.

A külhoni kútfőkben¹⁴² egyébként csupán Albericus Trium Fontiumnál fellelhető negatív Gizella-kép¹⁴³ egyértelműen bizonyítja tehát, hogy a krónikánk nem a 11–12. századi tradíció, hanem valamiképpen a 13. századi írott hagyomány alapján tájékozódott.¹⁴⁴ A szövegrészlet tovább gyengíti azon hipotéziseket, amelyek a Magyar–lengyel Krónika korai keltezésével kapcsolatosak: amennyiben elfogadjuk, hogy a gonosz királyné alakját valóban az akkorra már a magyar elbeszélő hagyományban is lejegyzett Gizella-történet alapján festette meg az ismeretlen történetíró, úgy a szöveg keletkezését mindenképpen 1213 utánra kell helyeznünk.

A champagne-i krónikával még egy ponton mutatható ki párhuzam Szent István feleségének ábrázolásában: a magyar gestaszerkesztménnyel ellentétben mind a dolgozatunkban tanulmányozott forrás, mind pedig a troisfontaines-i történetíró hírt adnak Gizella haláláról. Míg Albericus szerint a királynét gonosztetteiért meggyilkolták, addig a Magyar–lengyel Krónika úgy tudja, hogy — miután öccsét, Henriket Esztergom mellett a Boleszló és a Szent István-fiak seregei ellen vívott ütközet során megölték — fájdalomában hirtelen halállal meghalt.¹⁴⁵ Bár lehetséges, hogy a kútfő sok más momentuma mellett jelen epizód is a történetíró fantáziájának terméke, megkockáztathatjuk azt a feltevést is, miszerint a 13. század elején lejegyzett hazai gestaváltozat — amelynek alapján talán mind Albericust, mind pedig a Magyar–lengyel Krónika lejegyzőjét szóbeli informátorok tájékoztatták — esetleg tartalmazhatott valamiféle, a későbbi hagyományban nem szereplő híradást a királyné elhunytáról. Amennyiben valóban szerepelt egy ilyen momentum az 1213 utáni gestaszerkesztményben, úgy az — véleményünk szerint — közelebb állhatott az Albericusnál rögzített, a Gertrúd-merénylet hatását tükröző leíráshoz.

III. A „rosszakarat mérgével teli viperaként”¹⁴⁶ bemutatott királyné históriájával tulajdonképpen át is tértünk krónikánk harmadik egységére, István utódainak Szent László uralkodásig ívelő történetére. Az elbeszélés e részéből két momentumot szeretnénk megvizsgálni: az Aba Sámuel — vagy ahogyan forrásunk nevezi: *Alba* — halálával kapcsolatos híradást, illetve Szent László ábrázolását.

1. Hóman Bálintnál olvashatjuk, hogy elbeszélésünknek azon részlete, amely Aba Sámuel halálhírét rögzíti, szintén közelebbi rokonságot mutathat egy hazai elbeszélő forrással: a Szent László-kori ősgestát feltételező dolgozat a Ma-

¹⁴² A Gizellára vonatkozó külhoni elbeszélő forrásokat l. *Uzsoki András*: Gizella, az első magyar királyné sírja. Vár ucca tizenhét 8. (2000: 1.) 116–132. A magyar és külhoni elbeszélő hagyományban megjelenő Gizella-ábrázolással kapcsolatban l. még *Döry Ferenc*: Szent István családi története i. m. 569–570., 573., 576–583.; *Gombos F. Albin*: Szent István a középkori külföldi történetírásban. In: Emlékkönyv Szent István halálának i. m. III. 219–324.; *Váczy Péter*: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány. Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941: 1.) 304–338. A királyné fiktív genealógiájával, Burgundiai Vilmostól való származásával is foglalkozik továbbá *David, P.*: La prétendue chronique i. m. 34–40.

¹⁴³ „illa Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit” – *Chronica Albrici* i. m. 779.

¹⁴⁴ Arról, hogy a tradíció eredetileg is írásban alakulhatott ki, l. *Körmendi T.*: A Gertrúd királyné elleni merénylet i. m. 201.

¹⁴⁵ ChHP (ed. Karácsonyi) 65., ill. ChHP (ed. Deér) 319.; *Chronica Albrici* i. m. 779.

¹⁴⁶ A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 239.

gyar–lengyel Krónikát éppen azzal a Knauz-krónikával hozza összefüggésbe, amelyet az Imre hercegre vonatkozó hagyomány kapcsán korábban idéztünk. Azonban a szövegnek nem a zágrábi Knauz-kódexben fennmaradt, a *filii unicus* fordulatot őrző változata tartalmazza a számunkra érdekes momentumot, hanem a Cornides-kódexként is emlegetett Párizsi Kódex szövegvariánsa. Hóman a két kútfő rokonságát azzal látta bizonyítotttnak, hogy mindkét forrás *Albaként* ismeri Aba Sámuelét.¹⁴⁷

<p>Chronicon Knauzianum (P) Expulso Petro rege, Alba in regem coronatur, regnavit tribus annis, expulsus et interfectus prope villam Abad nomine, penes Tjisciam, anno Domini millesimo quinquagesimo octavo et sepultus est in suo monasterio Sao, quod ipse fundavit.</p>	<p>Chronicon Hungarico-Poloniacum (c. 13.) (...) Alba interfectus est iuxta paludem, qui est in medio camporum prope Pestsch, unde usque in hodiernum diem appellatur palus Albe regis.</p>
--	--

Úgy véljük azonban, hogy a korábbi esetekhez hasonlóan a források közötti filológiai kapcsolat itt sem tekinthető egyértelműnek. Véleményünk szerint a névalak torzulása egymástól függetlenül is keletkezhetett a munkákban: az általunk vizsgált krónika — talán lengyel származású — lejegyzője a számára ismeretlenül csengő magyar nevet egy latinosabb alakkal cserélte fel, és ehhez hasonlóan járhatott el a Knauz-krónika adott változatának összeállítója is. Egy dologban azonban mindenképp igazat kell adnunk a szövegrészletek párhuzamára a figyelmet ráirányító Hómannak: Alba mocsarának, vagyis Abasárnak az említése valóban erős hasonlóságot mutat az Aba haláláról és Sár monostorában való eltemetéséről beszámoló magyar tradícióval, amely a krónikakompozícióban¹⁴⁸ is olvasható. Az azonban, hogy szerzőnk földrajzilag sem tudja elhelyezni a helyszínt — Aba Sámuel megölését a Tisza vidéke helyett Pest mellé lokalizálja —, illetve az, hogy a magyar forrásokban szereplő Sár helynév helyett mocsarat emleget, valószínűleg arra utalhat, hogy szóban hallott történetet próbált a krónikás — kissé elhomályosult emlékei alapján — lejegyezni.

2. Végezetül kitérnénk itt a krónika azon momentumára, amely Szent László uralkodását beszéli el. A hosszúnak korántsem tekinthető szövegrészben — amely ráadásul, ahogyan azt már fentebb bemutattuk, a Haliccsal kapcsolatos megjegyzés révén a krónikás saját korára is utal — Hómannak nem sikerült igazi filológiai párhuzamokat kimutatnia a magyar elbeszélő hagyománnyal.¹⁴⁹ A részletek elemzése során a Magyar–lengyel Krónikát a Szent László-legendával is összevető Grzesik arra a következtetésre jutott, hogy forrásunk uralkodóképe és a hagiográfiai munkában ábrázolt szentportré közös, 11–12. századi forrásra vezethetők vissza.¹⁵⁰ Bár a legenda és a krónikakompozíció textusainak vonatkozásában Geric József is hangsúlyozta, miszerint a legenda valóban merített a gestaszerkesztmény vonatkozó fejezeteinek szövegéből,¹⁵¹ még-

¹⁴⁷ Chronicon Knauzianum i. m. 330., ChHP (ed. Karácsonyi) 65., illetve ChHP (ed. Deér) 319.

¹⁴⁸ Chronicon Hungarici i. m. 332.

¹⁴⁹ Hóman B.: A Szent László-kori i. m. 37–39.

¹⁵⁰ Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 73.

¹⁵¹ Geric József: Krónikáink és a Szent László-legendá szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink i. m. 113–136.

sem tartjuk valószínűnek, hogy jelen esetben párhuzamot kellene látnunk a Magyar–lengyel Krónika és bármilyen, napjainkra már elveszett ősforrás között. Kútfőnk az uralkodó erényeinek néhány soros bemutatásával végződik ugyan,¹⁵² ám ebből legfeljebb arra következtethetünk, hogy a krónikásnak tudomása volt arról, milyen tiszteletnek örvendett László Magyarországon. Bár a gestaszerkesztmény megfelelő *caputja* is jámbor uralkodót fest le,¹⁵³ az 1192-ben szentté avatott király híre nem csupán a hazai elbeszélő hagyomány közvetítésével juthatott el krónikánk lejegyzőjéhez. Véleményünk szerint további figyelmet érdemel ugyanakkor a forrásnak az a már többször említett epizódja, amely László halicsi uralkodásáról számol be. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a történetíró esetleg ismerte a magyar király ruténföldi hadjáratának a krónikakompozícióban is elbeszélte történetét,¹⁵⁴ s ezt építette be oly módon saját históriájába, hogy egyben a 13. századi hercegek galíciai regnálásának és szlavóniai dukátusának is emléket állítson.

A fent leírtak alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: A Magyar–lengyel Krónika egyetlen, általunk megvizsgált passzusa — természetesen a Hartvik-legendából kölcsönzött szöveghelyektől eltekintve — sem látszik arra utalni, hogy közvetlen filológiai kapcsolatban állna bármely hazai kútfővel, így a gestaszerkesztménnyel vagy egy annak családjába tartozó forrással. Ugyanakkor a történet néhány momentuma — a lengyel históriával kapcsolatban beiktatott részletek, valamint a számos mesés és pontatlan elem ellenére is — kétségtávol tükrözni látszik a magyar tradíciót. A Szent István utáni trónharcok elbeszélése vagy a három magyar herceg lengyel földre érkezése mellett vizsgálataink során két olyan részletet találtunk a munkában, amelyek egyértelműen arra vallhatnak, hogy az elbeszélés lejegyzője a magyarországi krónikák alapján kaphatott valamiféle tájékoztatást. Bár a Szent István egyetlen fiára vonatkozó megjegyzés is felveti annak gyanúját, hogy a történetíróhoz eljutott az Imrével kapcsolatos hazai tradíció, leginkább a Gizella-históriával, illetve az Aba haláláról szóló híradással összefüggésben mondhatjuk el azt, hogy ezek a magyar hagyomány apró részleteinek ismeretéről árulkodhatnak.

Hogyan képzelhetjük el mindezek alapján a Magyar–lengyel Krónika hazai forrásait? Grzesik a munkáról írt angol nyelvű ismertetőjében a kútfő harmadik egységét illetően igen óvatosan fogalmaz: míg az őstörténettel kapcsolatos részt a magyar gestából látszik eredeztetni, addig a Szent István utáni periódus vonatkozásában torz írott vagy szóbeli hagyományt feltételez.¹⁵⁵ Véleményünk szerint azonban a 13. századi historikus Hartvik püspök István-legendája (vagy annak kivonata) mellett aligha használhatott fel bármilyen összefüggő írott forrást – legyen az romlott szöveg vagy a magyarországi krónikából készült tömör *excerptum*. Hóman már idézett megállapításával egyetértve úgy

¹⁵² „Erat enim rex piissimus, in consilio providus, in comissio sibi grege prvidus et fidelis, in interventu strenuus, in universa morum honestate preclarus : hunc milites acsi patrem venerabantur, hunc karissimo diligebant affectu.” – ChHP (ed. Karácsonyi) 69., ill. ChHP (ed. Deér) 320.

¹⁵³ L. pl. 131. *caput* (Chronicon Hungarici i. m. 403–406).

¹⁵⁴ Chronicon Hungarici i. m. 414–415. (138. *caput*)

¹⁵⁵ L. 35. jegyz.

véljük, hogy az uralkodók hibás rendje valamiféle királylistára lenne visszavezethető, ám az ezen szereplő feljegyzések még ahhoz sem lehettek elégségesek, hogy a szerző megfelelő genealógiát rajzoljon. Ennek alapján arra gondolhatunk, hogy a Magyar–lengyel Krónika szerzője *szóban* kaphatott tájékoztatást a magyar történelemről, amelyről ennek következtében csupán bizonyos morzsák jutottak el hozzá. Részben azért, mert célja egy lengyel elemekkel színezett magyar história elkészítése volt, részben pedig azért, mert informátora közléseire nem tudott már pontosan visszaemlékezni, egy meglehetősen furcsa, inkább irodalminak tekinthető alkotás jött létre – talán ez is volt a lejegyző eredeti szándéka.¹⁵⁶ Közvetett módon azonban mégiscsak kapcsolódhat szövegünk a magyar elbeszélő hagyományhoz: krónikásunkat minden bizonnyal a hazai gestaszerkesztmény alapján informálták. Hogy ez valóban így történhetett, azt alátámaszthatja az, hogy a kútfő olyan apró momentumról is tudni látszik, mint Aba Sámuel és Abasár kapcsolata. Szent István feleségének negatív vonásokkal megfestett portréja ugyanakkor egyértelműen jelzi, hogy a forrás szerzője nem 11–12. századi szövegek, hanem az 1213 után keletkezett gestaredakció alapján nyerhetett képet a magyar történelemről.

*

Tárgyalnunk kell egy további kérdést is: vajon milyen forrásokból táplálkozott a Magyar–lengyel Krónikában olvasható Attila-történet?¹⁵⁷ A korábbiakban arra mutattunk rá, hogy a mű — az egyes részletek vizsgálata alapján — nem áll filológiai rokonságban a magyar elbeszélő forrásokkal: igaz ez nem csupán a krónika utolsó egységére, de a szöveg elején olvasható fiktív őstörténetre is. Vallhat-e azonban *szerkezetében* a krónika egy korabeli összefüggő magyar szöveg struktúrájáról? A fentiekben idézett szöveghelyek is illusztrálhatják, hogy kútfőnknek az az egysége, amely István uralkodásának második feléről, illetve a Szent Lászlóig terjedő magyar történetről számol be, a szerzői fantázia termékének tekinthető passzusok ellenére is tükrözi valamelyest a gestaszerkesztmény vonatkozó — egyébként terjedelmesebb — *caputjaiban* elbeszélte történetét. Feltételezhetjük-e ugyanakkor a forrásunkban olvasható Attila-történet alapján, hogy Anonymus és Kézai elbeszélése között, vagyis a 13. század derekán bővült volna a magyarországi hun hagyomány?

Nézzük meg először is, milyen elemekből áll össze a Magyar–lengyel Krónikában olvasható őstörténet! Attilát (*Aquilát*) szerzőnk *a*) magyar uralkodóként jeleníti meg, és röviden bemutatja *b*) a király európai harcait: ennek elbeszélésében egy teljes *caputot* szán *c*) Szent Orsolyára és a kölni szüzekre vonatkozó históriának. Ezt követi *d*) a magyar honfoglalásnak a horvát–szlavón hagyománnyal ötvözött meséje, amely szerint a magyarok nem Árpád, hanem Attila vezetésével érkeznek meg Pannóniába, mégpedig Szlavónia irányából. A

¹⁵⁶ A műfaj kérdéséhez vö. *Ryszard Grzesik*: Die ungarisch–polnische Chronik – ein Blick des ungarischen Hofes auf die eigene Vergangenheit. In: Die Hofgeschichtsschreibung im mittelalterlichen Europa. Hrsg. Von Rudolf Schieffer – Jarosław Wenta. Toruń 2006. 119–128.

¹⁵⁷ A kérdéshez l. *Ryszard Grzesik*: Attyla a Słowianie. Przyczynek do wyobrażenia o kontaktach huńsko - słowiańskich w średniowiecznych źródłach narracyjnych. Roczniki Historyczne 59. (1993) 33–42.; *Uő.*: European motifs i. m., kül. 48–53.

Dráva-Száva közén aratott győzelem után — amelyet az Úr a forrás szerint azért adott Attila kezébe, mert a horvátok meggyilkolták uralkodójukat, Kazimirt — a magyarok horvát asszonyokkal lépnek házasságra. e) Attila halála után Kálmán és Béla uralkodnak: a fiktív királyokról szóló egységet minden bizonnyal a periódusról semmiféle információval nem rendelkező író iktatta az elbeszélésbe. Géza hatalomra lépésével érkezünk el a történetnek a Hartvik-legendából merített passzusaihoz.

Ahhoz, hogy az általunk feltett kérdésekre megkísérelhessünk választ adni, érdemes áttekintenünk azt is, mennyiben bukkannak fel ezek az elemek a magyar elbeszélő hagyományban.

- a) Az első, általunk kiemelt momentum, vagyis Attila magyar királyként való bemutatása egyértelműen Anonymus gestájával állítható párhuzamba: a regényes történet Szkítia bemutatásakor a magyarok őseként említi az uralkodót. Attiláról mint hun királyról ránk maradt elbeszélő forrásaink sorában elsőként Kézai emlékezik majd meg. Érdemes azonban itt megjegyeznünk, hogy Attila a kor nyugati forrásaiban azoknak a hunoknak az élén állt, akikkel a hagyomány a magyarokat azonosította.¹⁵⁸
- b) Míg Anonymus szűkszavúan szól Attiláról, addig Kézai hosszasan tárgyalja a hun király Európa-szerte vívott küzdelmeit.¹⁵⁹
- c) A harcokat kevésbé részletesen előadó Magyar-lengyel Krónika kitér ugyanakkor egy olyan momentumra, amely csupán egyetlen megjegyzés erejéig bukkan majd fel Kézainál,¹⁶⁰ az 1280-as években lejegyzett gesta nyomán pedig a krónikakompozícióban.¹⁶¹ Bár a történetet ismerte már Godefridus Viterbiensis (Viterbói Gottfried) is, azt IV. László udvari papja nem ebből a forrásból meríthette, hanem a *Regnante domino* néven ismert Orsolya-legendát használhatta: előbbi ugyanis — a hagiográfiai munkával ellentétben — nem nevezi Orsolyát brit királyleánynak.¹⁶² Bár ez utóbbi adat a Magyar-lengyel Krónikában sem szerepel, az elbeszélés tanúskodhatna akár amellet is, hogy a kölni szüzek története az 1220-as évek derekára már beépülhetett a hazai elbeszélő tradícióba is.
- d) A szlavóniai honfoglalás mondájának egyes mozzanatai — Kazimir (Zvoimir) meggyilkolása vagy Szent Pál és Spalato kapcsolata — feltehetően ugyan a horvát tradícióban,¹⁶³ ám a magyar elbeszélő hagyomány nem tud arról, hogy népünk erre a vidékre érkezett volna meg.

¹⁵⁸ P. magistri i. m. 35., 40., 94.; *Kristó Gy.*: Volt-e a magyaroknak i. m. 321., 323–328.

¹⁵⁹ Simonis de Keza i. m. 150–161.

¹⁶⁰ „Taliterque Francia et Flandria demolita Renum Coloniae pertransivit, ubi Sanctam Ursulam Britannorum regis filiam cum XI millibus virginum Hunorum feritas crudeliter iugulavit.” – Simonis de Keza i. m. 155.

¹⁶¹ *Chronicon Hungarici* i. m. 267–268.

¹⁶² *Úő.*: *European motifs* i. m. 52–53., Anonymus – Kézai i. m. 133.: 106. jegyz. (Veszprémy László jegyzete). A kérdéshez l. újabban *Bácsatyai Dániel*: *Gesta eorum digna aeternitate laudis* (Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestaiban). Századok 147. (2013: 2.) 296–298.

¹⁶³ *Macartney, C. A.*: *The medieval Hungarian historians* i. m. 177–178.; *Grzesik, R.*: *Sources of a story* i. m. 99–102.

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a Magyar–lengyel Krónika megfelelő *caputja* — bár valóban rendhagyó módon hangsúlyozza a Dráva és a Száva vidékének fontosságát — közvetett módon mégis rokonítható Anonymus honfoglalás-történetével.

- e) Az Attila (vagy Árpád, hiszen történetírónk egybemosni látszik a két alakot¹⁶⁴) utáni magyar történet — ha más formában is — természetesen megjelenik a magyar krónikaszerkesztésekben.

Láthatjuk tehát, hogy az általunk az Attila-történetből kiemelt elemek egytől egyig fellelhetők valamilyen módon a hazai krónikásirodalomban. Ám — mivel a magyar őstörténet számos eleme nyugati hatásra épült be 13. századi történeti irodalmunkba — olyan mozzanatokról van szó, amelyek a magyar krónikák mellett külhoni kútfőkben is felbukkantak. Milyen eshetőségek képzelhetők el mindezek után annak vonatkozásában, hogy hogyan is állította össze elbeszélését a lengyelek és magyarok közös históriáját írásba foglaló krónikás? Magunk három lehetséges utat tudunk felvázolni:

1. A történetíróhoz a magyar hagyományból eljutottak bizonyos elemek, és hallomásból talán azt is tudta, hogy a magyarok — ahogyan azt Anonymus is tanúsítja — Attilát is egykori uralkodójukként tisztelték. Történetét azonban a magyar tradíciótól csaknem teljesen függetlenül, nyugati források alapján egészítette ki további mozzanatokkal, így — Attila harcainak rövid és torz elbeszélése mellett — azzal az Orsolya-legendával, ami ezen hipotézisnek megfelelően csupán a véletlen folytán bukkan fel majd újra a hazai elbeszélő hagyományban.
2. A krónikást olyasvalaki tájékoztatta, aki mind Anonymust, mind pedig a Kristó által elképzelt 13. századi gestaszerkesztést ismerte, ám a szerző a kapott információkból — azokra talán homályosan emlékezve — csak bizonyos momentumokat őrzött meg. A kölni szüzek legendája nem feltétlenül került már ekkorra lejegyzésre bármely hazai írott forrásban, ám az Attila-hagyomány más elemei mellett ez a história is részét képezhette a szóbeli tradíciónak. Láthattuk már, hogy Szent Orsolya története minden bizonnyal elég korán ismert lehetett Magyarországon: a mártírhalált szenvedett kölni leányok ünnepe már abban a Nyitrai Kódexben is szerepel, amelyet a 11. századra helyez kutatás.¹⁶⁵
3. A Magyar–lengyel Krónika alapján ugyanakkor elképzelhető, hogy létezett egy olyan hazai forrás — talán az 1213 és 1235 között keletkezett gestaszerkesztmény —, amely Anonymusnál bővebb Attila-hagyományt tartalmazott. Kútfőnk szerkezetében ezt a történetet követné — azt igen nagy mértékben torzítva és horvát, valamint lengyel motívumokkal is kiegészítve. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez az elképzelés ellentmondani látszik Kristó azon feltevésének, miszerint a 13. század eleji, a keresztény magyarok történetét elbeszélő kútfő a magyarok őshazájával kapcsolatban semmit sem jegyezhetett még le a Nyugatról átvett hagyományanyagból.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Grzesik, R.: The Hungarian roots i. m. 75.

¹⁶⁵ Radó P.: Hazánk legrégebbi i. m. 395.

¹⁶⁶ Kristó Gy.: Egy 1235 körüli i. m.

Mindezeket azzal egészítenénk ki, hogy valamennyi általunk felvázolt esetben feltételeznünk kell, hogy a szerző jól ismerte magát az Orsolya-legendát: ha Hartvik művéhez hasonlóan esetleg nem is feküdt előtte feltétlenül írott szöveg, ezzel a históriával nyilvánvalóan sokkal nagyobb mértékben volt tisztában, mint a magyar történet számos egyéb, csak pontatlanul felidézni tudott momentumával.¹⁶⁷ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy esetleg a magyarországi írott hagyományba ne épült volna be már ekkorra a történet, ám a szerző a talán szóban kapott információkat jobbnak látta ezen a ponton kiegészíteni.

Bár további adatok híján — ahogyan a hazai krónikakutatás más területén is — igen nehéz lenne egyértelműen állást foglalnunk az általunk feltett kérdésben, mégis igen erősen elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Magyar–lengyel Krónika egy, a saját korában létező magyar forrás szerkezetét tükrözné vissza — legalábbis a magyar kútfőnek a Szent László regnálásáig terjedő szakaszáig. Nem zárhatjuk ki ugyan annak lehetőségét, hogy a történetíró számtalan hagyományból rakta össze elbeszélését, mégis túlzásnak tartanánk, hogy a szláv elemek, valamint a magyar elbeszélő tradícióból átvett részletek mellett a nyugati hagyomány nyomán krónikásunk egy saját magyar őstörténetet is kidolgozott volna. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a 13. század közepére már írásban is összekapcsolódott a Szent Istvánig ívelő magyar történet azzal a pogány történettel, amelynek főbb elemei a nyugati kútfők nyomán jelentek meg Magyarországon a 12. század végén. Ez utóbbi história már módosult Anonymusnak a valószínűleg a korban is mesésnek tekintett gestájához képest: jóval nagyobb szerepet szánt Attila alakjának. Ez az összefonódott pogány és keresztény elbeszélés képezhetette egyfajta törzsét a krónikás munkájának: erre fűzte fel a részben a szláv hagyományból ismert elemeket, részben pedig a saját fantáziája szülte históriákat.

Dolgozatunkban egy olyan krónikát mutattunk be, amelyet — bár az a *Scriptores rerum Hungaricarum* kiadása alapján is a magyar elbeszélő hagyomány részének tekinthető — Karácsonyi Béla 1964-ben megjelent, a forrásránk maradt kézíratait górcső alá vevő dolgozata óta nem vizsgálta meg részleteiben a hazai forráskutatás. Jóval gazdagabbnak bizonyul ugyanakkor a téma idegen nyelvű szakirodalmá: ennek megfelelően jelen tanulmánnyal célunk volt az is, hogy a magyar középkoraszat figyelmét ráirányítsuk egy olyan szövegre, amelynek vonatkozásában a külföldi medievisztika már meglévő eredményeit a hazai történész szakmának, ha újraértékelnie minden pontján feltétlenül nem is, megismernie és a krónikakutatásba beépítenie azonban mindenképpen szükséges. Regényes, számos furcsaságot felvonultató kútfőnk sok esetben nem látszik többet elárulni az Árpád-kori Magyarországról, mint azok a középkori

¹⁶⁷ Az Orsolya-legendát két változatának, a *Fuit tempore pervetustónak*, illetve a *Regnante dominónak* a krónikára gyakorolt hatásáról l.: Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska i. m. 76–82.

francia regények, amelyek szerzői meseszövegükbe itt-ott magyar motívumokat is beemeltek.¹⁶⁸ Ám ha a 9–11. századi történet megismeréséhez nem is tesz hozzá sokat a Magyar–lengyel Krónika, a magyar elbeszélő hagyomány alakulásának problematikájával kapcsolatban számos kérdést felvet a szöveg.

Írásunkban nem állt módunkban a *Chronicon Hungarico–Polonicum* szövegének teljes körű elemzését adni: ennek megfelelően számos, a külföldi kutatásban esetleg nagyobb hangsúllyal szereplő kérdéskörre csupán érintőleges tértünk ki. Tanulmányunkat egyetlen fő probléma köré igyekeztünk felépíteni: arra a kérdésre kíséreltünk meg választ keresni, mennyiben tanúskodik a kútfő saját korának magyarországi narratív hagyományáról. Ahhoz azonban, hogy meg tudjuk vizsgálni, rokonítható-e — Hóman Bálint elképzeléseinek megfelelően — a forrás a hazai elbeszélő tradícióval, elengedhetetlennek láttuk, hogy előzetesen szóljunk két témáról. Miközben igyekeztünk felvázolni azt, hogy mit is sejtethetünk a fennmaradt kéziratok alapján a Magyar–lengyel Krónika *archetypus*ának szerkezetéről és tartalmáról, érintettünk annak lehetőségét is, hogy a *Chronicon Hungarico–Polonicum* a Hartvik-legendát egy, a Seitz-i Legendáriumban őrzött szöveghez hasonlatos kivonatos változatban használhatta. Utalnunk kellett továbbá azokra a hipotézisekre is, amelyeket a kútfő genezisének feltételezhető vonatkozásában a lengyel, illetve a szlovák medievisztika megfogalmazott. Bár olyan kérdésekről van itt szó, amelyekre egészében megnyugtató választ aligha adhat a középkorász, úgy véljük, dolgozatunk első két fejezetében sikerült valamelyest árnyalnunk azt a képet, amelyet Ryszard Grzesik, illetve Martin Homza a Magyar–lengyel Krónikával kapcsolatban felvázoltak. A kútfő magyar földön történt lejegyzése mellett érvelő kutatókkal ellentétben sokkal inkább látunk lengyel területen keletkezett írást abban a *Chronicon Hungarico–Polonicum*-ban, amelyre azonban magunk is a 13. század közepén vagy valamelyest azt megelőzően keletkezett forrásként tekintünk.

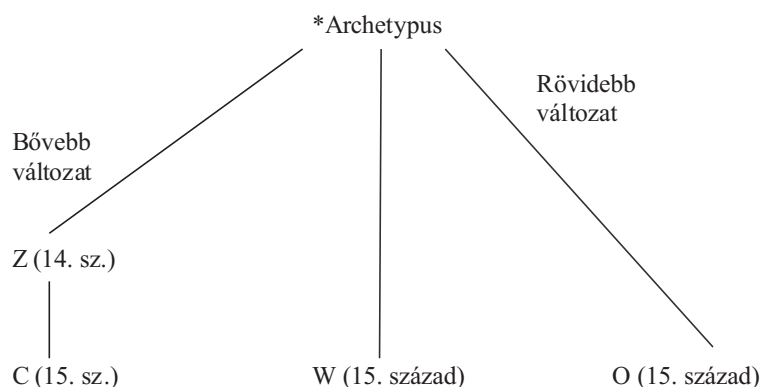
A kútfőnek a magyar gestaszerkesztményhez való viszonyát vizsgálva hasonlóképpen arra következtethettünk, hogy szövegünknek — Gizella sötét tónusokkal megrajzolt portréjának bizonyosága révén — mindenképpen a Gert-rúd-merényletet követően, ám feltehetőleg a hun–magyar rokonság tézisének részletesen kidolgozó Kézai-féle munka előtt kellett keletkeznie. Ha nem is mutathatunk ki közvetlen filológiai rokonságot más magyar elbeszélő forrással, mint a Hartvik-legendával, a mű nem egy olyan részletet tartalmaz, amely valamilyen módon a hazai tradícióban is felbukkan. Ryszard Grzesikkel ellentétben arra a következtetésre jutottunk azonban, hogy az a magyarországi hagyomány, amely — feltehetően szóbeli értesülések révén — a Magyar–lengyel Krónikába is beépült, nem a hazai gesta legkorábbi változatainak felhasználásáról árulkodik, hanem a gestaszerkesztmény 13. század eleji átdolgozásának közvetett ismeretét sejtetni. Dolgozatunkkal sikerült talán rámutatnunk arra is, hogy a krónikakompozíció 13. századi redakciós fázisa egy árnyalattal esetleg

¹⁶⁸ A témáról összefoglalóan I. Csernus Sándor: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század). 133–143. A *Manekine*-regénnyel kapcsolatban I. Eckhardt Sándor: Salamon magyar király lányának históriája. Magyar Könyvszemle 33. (1926: 1–2.) 24–30.

kevésbé megismerhetetlen számunkra, mint ahogyan azt egy korunkra nem maradt szövegváltozattal kapcsolatban vélhetnénk.

FÜGGELÉK

A Magyar–lengyel Krónika szöveg-hagyománya (Karácsonyi Béla sztemmája alapján; az ábráról Lesław Spychała eredményének megfelelően a krónikát valójában nem tartalmazó, napjainkra elveszett K kódex hiányzik)

Z = Zamoyski-kódex
 C = Czartoryski-kódex
 W = wrocławai Ossoliński-kódex
 O = Ossoliński-kódex

THE HUNGARIAN-POLISH CHRONICLE AND THE DOMESTIC NARRATIVE TRADITION

by Judit Csákó
 (Abstract)

The present study examines a source – the Hungarian-Polish Chronicle, also known in the research as the Mixed Chronicle – which has so far attracted relatively limited scholarly attention in Hungary. While the Hungarian medievalists, with the exception of Béla Karácsonyi, who examined the stemmatic relationship among the Polish manuscripts which have maintained the text, remained generally untouched by this rather fabulous narrative of Hungarian history which, moreover, abounds in factual errors, the thirteenth-century chronicle has enjoyed growing popularity in the Polish and Slovak historiography in recent decades. In the wake of a monographic treatment by Ryszard Grzesik from Poznań, and several articles he devoted to the same topic, Martin Homza, who published the narrative source in a Latin-Slovak bilingual edition, also took his stance with regard to the *Chronicon mixtum*. In this study I present the results of medieval research abroad grouped around three major problems, and examine the extent to which certain details need to be modified or

complemented. I also regarded a detailed treatment of the problems which emerge with regard to the Hungarian-Polish Chronicle all the more justified since the text in question is likely, in my opinion, to offer valuable information about the development of the Hungarian narrative tradition in the 13th century.

In the first part of my study I examine the problem of what exactly is to be meant by the very text of the Mixed Chronicle, which has come down to us in two versions, a shorter and a longer redaction. How burdened with interpolations is the text preserved in the so-called Zamoyski-codex? How shall we conceive the archetype of the Chronicle? In presenting the mutual relationship of the two versions to each other, I perforce had to touch upon the question of what kind of text of the Hartvic legend may have been at the disposal of the thirteenth-century chronicler who borrowed long sections therefrom. Upon a close similarity between the Life of St Stephen contained by the *Legendary of Seitz* and certain passages in the Hungarian-Polish Chronicle, László N. Szelestei even proposed the hypothesis that the manuscript of Seitz and the Mixed Chronicle may reveal the existence of a shorter version of the third Life of Stephen that predated the text now known as the *Legenda Hartiviciana*. I, however, rejected this hypothesis, along with the view of Ryszard Grzesik, who likewise suspected in the background of Mixed Chronicle a text of the Hartvic legend that stood closer to the presumed archetype than any of the other surviving manuscripts.

Before shifting to an analysis of potential parallels between the Hungarian chronicle literature and the Hungarian-Polish Chronicle, I judged a survey of the most important ideas about the presumed place and time of the Chronicle's compilation indispensable. While the arguments which Grzesik advanced in support of a dating of the Mixed Chronicle to the mid-thirteenth century (most probably put together in the 1220s and 1230s) will probably prove to be sound, his suspicion of the existence behind the Chronicle of a source of southern origins (namely a chronicle written in the Slavonian court of prince Coloman) is far less immune to criticism. Nor based on any more solid foundations is the thesis put forward by Martin Homza, according to which the fabulous history was put to writing by Adolf, provost of Szepes. Although I do not exclude either the possibility that the Mixed Chronicle originated in Hungary, equally serious arguments can be forwarded in support of the Polish origins of a narrative which, moreover, has not survived in any Hungarian manuscript.

In the last part of the study I have examined the ways in which the narrative source in question may have been related to the Hungarian gesta-compilations. The main question is whether the hypothesis of Grzesik that certain details of the Mixed Chronicle, which is admittedly full of strange elements, betray familiarity with the Hungarian narrative tradition in the 11th and 12th centuries. Following Bálint Hóman, the Polish scholar opined that the text reveals at several points philological concordances with the Hungarian chronicle tradition, more exactly with the narratives of the Anonymous and Simon Kézai, as well as the fourteenth-century chronicle compilation. Upon examining the relevant parts of the text, I have come to the conclusion that, contrary to the opinion of Grzesik, apart from the sections borrowed from the Hartvic legend, no passage of the Hungarian-Polish Chronicle reveals immediate recourse by the compiler of the text to any Hungarian written record. Nevertheless, some elements of the history do appear to reflect the Hungarian tradition; this may have been transmitted to the chronicler indirectly, possibly by way of oral communication. Yet the parts examined – such as the episode which casts a rather unfavourable light on the consort of Saint Stephen – reflect the knowledge not of early texts but of some version of the thirteenth-century Hungarian narrative tradition. The history of Attila as presented by the Mixed Chronicle also raises the possibility that this tradition during the reign of Andrew II may have included a narrative devoted to this presumed ancestor of the Árpáds that was more detailed than the one offered by the Anonymous.